

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

TIDSSKRIFT FOR ARKIVFORSKNING
UDGIVET AF RIGSARKIVET

ARKIV

Forord	1
Johan Hvidtfeldt: Tanker om kassation	3
Andreas Jørgensen: Borger og bonde på Møn i det 18. århundrede	16
Frank Jørgensen: Et indgreb i hånd- værkssvendenes frie vandringsret i 1835	30
Johan Jørgensen: Øverste sekretær Erik Krags virksomhed i Danske Kancelli indtil 1657	45

Forord

Det var kultusminister Monrad, der tog initiativet til, at Geheimearkivet begyndte at udsende trykte årsberetninger, ledsaget af større og mindre samlinger af utrykte kilder. Disse beretninger eller meddelelser er siden da blevet fortsat, selvom de efterhånden er blevet femårige. Da rigsarkivar V. A. Secher i 1906 udsendte meddelelserne for årene 1901–1905, blev de ledsaget af en række artikler af arkivhistorisk eller arkivteoretisk karakter, næsten alle skrevet af rigsarkivaren selv. Desværre blev det kun til en begyndelse. De følgende meddelelser har ikke artikler af denne karakter. Da danske arkivmænd ville fejre rigsarkivar Axel Linvalds 70-årige fødselsdag i 1956, blev der udsendt et festskrift til ham, indeholdende mange værdifulde artikler om arkivvæsen, og Rigsarkivets 75-års jubilæum blev mindet ved udgivelsen af et stort værk, indeholdende 21 artikler. De er skrevet af danske arkivfolk og behandler udelukkende emner, der har tilknytning til arkiverne. Disse to værker viste klart, at der blandt arkivarerne er mange, som har lyst til at skrive om arkivteori eller administrative forhold. Der var da også tanker fremme om med to eller tre års mellemrum at udsende tilsvarende samlinger af arkivartikler.

Imidlertid kom fra en kreds af unge og yngre arkivarer et forslag om, at Rigsarkivet skulle udgive et arkivtidsskrift, der selvfølgelig ikke på nogen måde skulle konkurrere med det værdifulde *Nordisk Arkivnyt*, som ifølge sagens natur er af mere informativ karakter. Jeg hilste dette ungdommens initiativ med den største glæde, fordi vi vist alle føler, hvor værdifuldt det vil være, at arkivfolk får et forum, hvor vi ikke blot kan fremlægge resultaterne af vort arbejde med arkiver og administration, men også vil kunne gøre rede for vore tanker om arkivteoretiske problemer. ARKIV står åbent for alle arkivfolk i Danmark og i det øvrige Norden, men også for alle, som ønsker at skrive om emner, der har forbindelse med arkiverne. Det ville ikke være os ukært, om også historikere udenfor kredsen af arkivarer og administrationens folk ville blive medarbejdere ved ARKIV.

Jeg bringer en tak til Ministeriet for kulturelle anliggender, ved hvis velvilje det er blevet muligt at udsende dette første danske arkivtidsskrift.

Rigsarkivet, den 15. februar 1966.

Johan Hvidtfeldt

Tanker om kassation

AF JOHAN HVIDTFELDT

Papir fylder, og der kan ikke være tvivl om, at man allerede tidligt begyndte at tilintetgøre de arkiver, som der ikke mere var brug for i administrationen, eller som ikke længere havde nogen juridisk betydning. I Danske Kancellis arkiv var der 1718 planlagt en kassation, som dog ikke synes at være blevet gennemført.¹ Derimod blev en meget stor kassation i Rentekammerets arkiv, godkendt 15. april 1720, til virkelighed. Fortegnelsen over det kasserede fylder ikke mindre end 959 foliosider. Man ville tilintetgøre unyttige regnskaber og bøger, som ikke kunne tjene til nogen efterretning for efterkommerne, men kun optog plads for andre nyttige sager og dokumenter. Den aktuelle anledning til, at der blev fremsat et sådant forslag, var den forestående overflytning til den nye kancellibygning. Man har anslået omfanget af det da kasserede til højst 300 løbende m.²

Idag er kassation af 300 lm. kun som en dråbe i havet. I tiåret 1942–51 blev der alene i Rigsarkivet kasseret ialt 3327 lm. I 1965 var tallet 585 lm. Hertil kommer endda meget betydelige kassationer, som er foretaget på kontorerne, enten af disse selv eller i samarbejde med arkivernes folk. Ikke mindst ved de store kontorer indenfor lokaladministrationen er det meget betydelige arkivmasser, der på denne måde bliver tilintetgjort. Noget tilsvarende gælder de kommunale kontorer.

Indenfor arkivvæsnet er der siden midten af 1930'erne blevet udfoldet en betydelig aktivitet for at få kasseret arkivalier, som det vil være forsvarligt at destruere. Men alligevel vil der vist være enighed om, at det er nødvendigt at nå længere, meget længere. Det er kendt, at såvel de bevilgende myndigheder som administrationen har stærke ønsker om, at der foretages vidtgående

1. Vejledende Arkivregistraturer I. Danske Kancelli. Ved V. A. Secher, 1886, s. 148.

2. Vejledende arkivregistraturer XII. Rentekammeret. Udg. ved Jens Holmgaard, 1964, s. XX–XXIII.

kassationer i de offentlige arkivmasser. Spørgsmålet om kassationer er jo først og fremmest et spørgsmål om penge. Det koster at opbevare arkivalier, både når de ligger på kontorerne, i disses fjernarkiver eller i de statslige arkivers magasiner. Det er også vor pligt at undgå unødvendige udgifter for den danske stat. Det er derfor ikke urimeligt, hvis man venter af os, at vi sørger for tilintetgørelse af det arkivalske materiale, som er historisk og administrativt uden betydning. Hertil kommer, at det også vil være af værdi for en kommende tids historikere, at det værdiløse bliver skilt fra. De moderne arkiver er af et så stort omfang, at det kan være svært for den ikke-arkivtrænede historiker at finde frem til det materiale, han skal bruge til sine undersøgelser. Arkiverne selv har også en stor interesse i, at betydningsløst materiale kasseres. Vi har i høj grad brug for hver hyldemeter, og den arbejdskraft, der står til vor rådighed, er så beskeden, at vi ikke kan være interesseret i at anvende den på ordning og registrering af arkivalier, som må siges at være uden værdi.

Der er således ikke mellem arkivfolk og de bevilgende myndigheder eller administrationen nogen uenighed om, at kassationer bør gennemføres i den udstrækning, det er forsvarligt – vi må dog også føje til – og praktisk muligt. Kassationer kræver arbejdskraft, og Rigsarkivet har altfor få folk til at arbejde hermed. Og vi må fastholde – med al mulig styrke – at en forudsætning for en vidtgående kassation må være den, at de nuværende grundprincipper for al kassation i de offentlige arkiver bliver opretholdt, dvs. at kassation i statens arkiver kun må ske efter godkendelse af Rigsarkivaren eller i henhold til almindelige bestemmelser, som han har godkendt. I Kirke- og Undervisningsministeriets bekendtgørelse af 10. marts 1891 er det fastslået, at lokaladministrationens embedsmænd „må ikke på egen hånd foretage nogen kassation af arkivalier“. Konseilspræsidiets bekendtgørelse af 22. juli 1902 fastslår, at kassation af offentlige myndigheders og institutioners arkivalier kun må finde sted efter indhentet samtykke af Rigsarkivaren. Indenrigsministeriets cirkulære af 28. marts 1945 bestemmer, at arkivalsk materiale i de kommunale arkiver kun bør kasseres efter aftale med Landsarkivaren, medmindre der findes udtrykkelig tilladelse til at foretage en kassation. Der bør ikke kasseres arkivalier fra tiden før kommunallovne af 1867 og 1868.

Kassationer i andre lande

Spørgsmålet om kassationer er selvfølgelig også brændende i alle andre lande. Der er mange og forskellige regler og bestemmelser herom.³ I Tyskland har det fra gammel tid været almindeligt at tilintetgøre det arkivalske materiale i et meget stort omfang. Ved afgørelsen af, hvad der skal udskilles til destruktion, er man – synes det – meget tilbøjelig til at handle ud fra ret formelle synspunkter og at lægge særlig vægt på, hvad der kan belyse den enkelte styrelses og institutions indre organisatoriske forhold og mere almindelige politik, hvilket uden tvivl hænger sammen med, at tyske historikere og arkivfolk er mere præget af et statsligt syn på historien end f. eks. de danske.⁴ Det er ligesom man også idag mærker den problemstilling, der er kendt fra diskussionen mellem Dietrich Schäfer og Troels Lund.

Det mest afgørende, der er sket i de senere år, er de reformer, der er blevet gennemført i England i henhold til Grigg-rapporten af 1954, hvori man foreslog, at akterne skulle gennemgås to gange, første gang efter 5 års forløb, dvs. 5 år efter at de er blevet afsluttet. Administrationens folk skal da på egen hånd kassere, hvad det efter deres opfattelse ikke er nødvendigt at bevare, set fra et administrativt synspunkt. Afgørelsen træffes først og fremmest af styrelsens Departmental Record Officer. Den næste gennemgang af de resterende akter sker, når der er gået 25 år efter aktens henlæggelse. Her træffes afgørelsen af den nævnte Record Officer og en repræsentant for Public Record Office. Et væsentligt træk i den foreslåede nyordning er den nære forbindelse mellem administrationen og Public Record Office, hvor der udpeges en Records Administration Officer, som har nogle Inspecting Officers til hjælp.⁵ Væsentlige bestemmelser fra den engelske ordning er blevet overtaget i Norge, hvor en kgl. resolution af 4. november 1961 giver regler for arkivbegrænsning og kassation, hvorved det er blevet overladt administrationens folk på egen hånd at afgøre, om sager, der er 5 år gamle, skal bevares eller tilintetgøres.⁶

3. J. H. Collingridge: *The Selection of Archives for Permanent Preservation*. Rapport til arkivkongressen i Firenze 1956.

4. Adolf Brenneke: *Archivkunde*. Udg. af W. Leesch, 1953, s. 38–43 og T. R. Schellenberg: *The Appraisal of Modern Public Records*. *Bulletin of the National Archives* 8, s. 91 f. [241 f.]

5. *Committee on Departmental Records*. Report 1954. Optryk 1958.

6. Se også *Nordisk Arkivnyt* 1962, s. 3.

Vanskeligheder ved kassationer i Danmark

Undersøgelser i London synes at vise, at der her er et så nært forhold mellem PRO og de enkelte ministerier, at arkivets særlige inspektører i virkeligheden vil have et vist indseende med, hvad der bliver udskilt efter de fem år. I hvert fald må det være klart, at man ikke kan overføre det engelske kassationssystem til Danmark, først og fremmest fordi de moderne engelske arkiver er så fuldstændigt forskellige fra vore, da man i dette land ikke har journaler i gængs forstand, og al arkivering sker efter saggrupper eller efter personer.

Man må i det hele taget for at forstå vanskelighederne i forbindelse med en omfattende kassation af de nyere danske arkivalier gøre sig klart, at der er særlige forhold, som – i hvert fald delvis – er karakteristiske for Danmark, og som må blive hemmende for kassationsvirksomheden. Kun i enkelte ministerier er hele arkivet samlet under ét. De fleste steder har hvert kontor sit eget arkiv. Ofte findes ikke engang det enkelte kontors arkiv samlet, men er anbragt rundt om på lofter og i kældre. Det betyder, at det er vanskeligt at få et virkeligt overblik over, hvad der findes af arkiver ved det enkelte ministerium, ja selv det enkelte kontor, og der vil som regel ikke være nogen særlig arkivar, der har til opgave at ordne arkivet, udarbejde fortegnelser over det og foretage ekspeditioner. I mange tilfælde er arkivforholdene langt bedre ved de lokale embeder. Man må desværre fastslå, at centraladministrationens arkiver er stedbørn og i altfor mange tilfælde må siges at være i en utilfredsstillende forfatning. Det er administrationens ansvar, delvis måske også arkivvæsnets. Vi har ikke i tilstrækkelig grad interesseret os for det arkivalske „markarbejde“. Der er dog en meget stor undskyldning i de yderst dårlige pladsforhold. Så længe et ministeriums kontorer er spredt rundt om i byen, eller i hvert tilfælde rundt om på Slotsholmen, er det umuligt i større udstrækning at få arkiver, der er fælles for et helt ministerium. Endnu værre er det, at pladsforholdene næsten overalt er så dårlige, at der ikke kan foretages en ordning og opstilling af arkivet. Det er derfor næsten umuligt at udarbejde en fuldstændig arkivoversigt, og uden en sådan kan man ikke gennemføre større samlede kassationer.

Den anden store hindring for en dybtgående og nogenlunde ud-tømmende kassation er det yderst gammeldags journalsystem, som

stadig er almindeligt, i hvert fald på centraladministrationens kontorer. Journalerne er sædvanligvis ikke opdelt efter saggrupper, men indførslerne sker rent kronologisk, og da sagerne som regel henlægges efter journalens numre, er arkiveringen altså også kronologisk. Det vil sige, at man ikke er i stand til at foretage en kassation af sådanne sager, uden at pakke efter pakke bliver gennemgået, idet der tages stilling til, om den enkelte sag skal kasseres eller ikke. Under sådanne forhold vil en kassation kun være økonomisk forsvarlig, hvis arbejdsudgifterne pr. lm. ikke overstiger byggeudgifterne pr. lm., i øjeblikket ca. 150–200 kr.

Det har i praksis vist sig, at det kronologiske journalsystem ikke er brugbart, når der bliver tale om meget store aktmængder, som det ofte er blevet tilfældet i nyere tid. Man har derfor en række „faste numre“, som regel de første i hvert års journal, der benyttes til sager af en bestemt karakter. I næsten alle tilfælde er disse faste numre blevet til lidt efter lidt, som behovet nu har været. Systemet råder bod på nogle af den kronologiske journaliserings værste ulemper og er samtidig et vidnesbyrd om, at der er et stærkt administrativt behov for opdeling af akterne i saglige grupper.

Former for kassationer

I Danmark foregår kassationen idag stort set på en af følgende måder:

1. Et kontor eller en institution anmoder Rigsarkivaren om tilladelse til at kassere bestemte arkivalier, der opbevares det pågældende sted, eller Rigsarkivaren stiller forslag om kassation af allerede afleverede arkivalier.
2. Kassation foretages – på kontoret eller i arkivet – i henhold til en almindelig tilladelse, der kun omfatter snævert afgrænsede kategorier og arkivalier.
3. Der udarbejdes en samlet kassationsplan for et kontor eller en gruppe af embeder indenfor lokaladministrationen, omfattende såvel det eksisterende som det fremtidige arkivmateriale.
4. Udarbejdelsen af en samlet kassationsplan for et kontor eller en gruppe af arkivalier forbindes med udarbejdelsen af en journalplan, hvorefter korrespondancen er inddelt i et betydeligt antal grupper. For hver af disse fastsættes en kassationsfrist. Ved tilrettelæggelsen af planen tages der hensyn til, at det

materiale, der vil kunne kasseres, såvidt muligt anbringes i grupper for sig, så det let vil kunne udskilles.

Når man drøfter kassationer, må man gøre sig klart, at der er en udpræget forskel mellem landsarkiverne og Rigsarkivet. Lokaladministrationen består jo i alt væsentlig af ensartede embedsgrupper rundt om i landet. Har man lavet en journalplan for amterne, kan den gives gyldighed for alle landets 23 amter. Helt anderledes er forholdene, når det gælder centraladministrationen. Her er ikke to kontorer, der har samme arbejdsområde. Her må der laves en plan for hvert enkelt kontor. Af de fire kassationsformer, der blev nævnt, er det her næsten kun de to første, der bliver anvendt. Der foretages nogle kassationer i henhold til almindelige tilladelser, der ikke mindst angår regnskabssager, som i det hele taget kun bevares i ret beskedent omfang. Langt de fleste tilladelser til kassationer i centraladministrationens arkiver omfatter dog kun bestemte kategorier af sager fra bestemte år. Der har tidligere nok været en vis tilbageholdenhed fra Rigsarkivets side, når det gjaldt mere almindelige kassationstilladelser, bl. a. ud fra den erkendelse, at indholdet af en gruppe af sager kan ændre karakter, således at materialet får en historisk værdi, som det ikke tidligere havde. Ingen vil dog nægte, at der på denne måde bliver kasseret en del. Men på den anden side må man gøre sig klart, at i det store og hele er en sådan fremgangsmåde kun lappeværk, det er at leve fra hånden i munden.

Den under 3. nævnte fremgangsmåde, udarbejdelse af en samlet kassationsplan uden at der samtidig udarbejdes en almindelig journal- og arkivplan for korrespondancesagerne, findes næppe anvendt indenfor centraladministrationen, men har derimod allerede fra 1920'erne været brugt i lokaladministrationen, således for retsbetjentarkiver og amtsstuearkiver.

Nye journal- og arkivsystemer

Den fjerde kassationsmåde er især af betydning, når det drejer sig om arkiver, der mest består af korrespondancesager. Herved inddeles så at sige alt arkivmaterialet i saglige grupper, og det fastsættes for hver enkelt gruppe, om den skal bevares eller kasseres, idet der angives kassationsfrist i hvert enkelt tilfælde, som regel 5, 10 eller 30 år. Tanker om en sådan fremgangsmåde kom allerede frem på et landsarkivarmøde i 1946 og blev grundlaget for de bestemmelser om amternes journalvæsen, som gennemførtes

ved Indenrigsministeriets cirkulære af 27. november 1958, efter at hele problemet var blevet indgående gennemdrøftet i et ministerielt udvalg. Arkivudvalget af 1933 nedsatte 1959 et underudvalg med overarkivar, dr. phil. Harald Jørgensen som formand. Det skulle foretage en undersøgelse af mulighederne for gennemførelsen af en tidssvarende reform af journaliseringssystemerne. Der blev indsamlet en del materiale med oplysninger om forholdene ved kontorerne, og der blev udarbejdet enkelte journalplaner, der stort set fulgte samme principper som journalplanen for amterne, bl. a. for Statsministeriets departementale sager. Efter at Rigsarkivet fra 1963 havde besluttet sig til at gennemføre en mere aktiv kassationspolitik blev det overdraget en særlig afdeling, der hører direkte under Rigsarkivaren og består af to arkivarer, at arbejde med journalplaner og med kassationer i forbindelse dermed. Derefter opførte det nævnte underudvalgs arbejde, da dets opgaver, som naturligt er, nu bliver løst af Rigsarkivet. Der er allerede udarbejdet en række journal- og kassationsplaner, bl. a. for Kulturministeriets kontorer og for Statsministeriets sekretariat.

Der synes næppe at kunne være tvivl om, at skal der gennemføres en nogenlunde dybtgående kassation i administrationens kontorer, må man bort fra den kronologiske journalisering efter fortløbende numre, som hidtil har været den almindelige. I mange tilfælde vil journalisering og arkivering dog ikke ske kronologisk eller efter saglige kriterier, men topografisk. Dette er således nu delvis tilfældet ved amtsrådene efter en nyordning af 1964. En tredje mulighed er arkivering efter personer. Den sidste fremgangsmåde er f. eks. selvfølgelig for Invalideforsikringsretten, revalideringscentre og andre sociale institutioner. Her må kassationerne ske på en anden måde, hvad enten man vil kunne kassere de enkelte personsager in toto, eller man vil kunne foretage en udtynding af sagerne, således at det mere rutineprægede materiale bliver tilintetgjort.

Hensynet til administrationens tarv

Man vil kunne indvende, at det ikke skal være hensynet til kassationer, der skal bestemme, hvorledes administrationens kontorsystemer skal være. Dette synspunkt er fuldstændig rigtigt. En nyordning må før noget andet tage hensyn til administrationens tarv, den må lette dennes arbejde. Men der er i virkeligheden ikke noget problem her. Det kronologiske journalsystems forfald og op-

rettelsen af hovednumre viser tydeligt, at et sagligt journalsystem i de fleste tilfælde vil være en stor lettelse for dem, der på kontorerne skal bruge sagerne. Det synes jo også umiddelbart indlysende, at det må være rigtigt at have ordnet akterne på en sådan måde, at det, der hører sammen, også opbevares sammen, så man ikke, når man skal søge oplysning om f. eks. en bestemt institution, skal finde materialet frem i mange forskellige journaler og akt-pakker.

Erfaringerne fra udlandet viser også, at man her forlængst har fundet frem til kontorsystemer, der i hovedprincippet svarer til det her skitserede. Det gælder i Tyskland, hvor aktplaner har været en selvfølge allerede i 1800-årene. I England og i USA har man gennem meget lang tid anvendt et „filing-system“, hvor sagerne udelukkende ordnes efter saggrupper, i USA er disse endda tit igen inddelt helt alfabetisk. I de to lande har man også fuldt ud erkendt, at der må være et nært samarbejde mellem arkiver og administration. Det er nævnt, hvorledes Grigg-planens forslag gennemføres i England. I USA hører forbundsarkivvæsnet under General Services Administration, der ledes af en „administrator“, som udpeges af præsidenten. Administratoren udnævner lederen af National Archives og er arkivvæsnets øverste chef. Arkivloven af 1950 bestemmer, at administratoren skal opstille almindelige regler for bevarelse af akter, der har blivende værdi, mens en særlig lov om kassationer fastslår, at ingen akter må fjernes eller tilintetgøres, med mindre det er i overensstemmelse med loven. Administratoren skal udarbejde planer for kassation af akter, der har en sådan karakter, at de er fælles for flere eller alle forbundskontorer. Disse planer skal forelægges kongressen. 1962 var der udarbejdet 19 sådanne almindelige planer for arkivering og kassation. Iøvrigt skal hvert kontor til National Archives and Records Service indsende lister over eksisterende arkivalier, som ønskes kasseret, eller planer for en kassation, der også har gyldighed ud i fremtiden.⁷

Hensynet til historikerne

I 1906 skrev V. A. Secher en artikel om proveniensprincippet. Den er stærkt præget af de synspunkter, som var blevet fremsat af de hollandske arkivteoretikere S. Muller, J. A. Feith og R. Fruin

7. Regulations of the General Services Administration. Title 3. Federal Records. 1951. Optrykt 1962.

i deres værk Handleiding voor het ordenen en beschrijven van archieven. Omved samme tid skrev Secher, at „Arkivvæsenets Hovedopgave er af ren administrativ Natur: at til Veje bringe og lægge til Rette for vedkommende Embede de Oplysninger, som ønskes om den Arkivvæsenet forelagte Sag. I et vel ledet Arkiv må alle Ordningsarbejder tage Sigte på denne Opgave; Arkivet har ved Siden heraf Opgaver overfor Historieforskningen, men det bliver kun Biopgaver“.⁸ Denne udtalelse er hentet fra en tjenstlig skrivelse, der er polemisk i sin form, og formuleringen er måske derfor blevet så skarp, at den vel næppe helt dækker Sechers egen opfattelse. I hvert fald vil vist ingen arkivmand idag drømme om at udtale sig på en sådan måde eller godtage de heri forfægtede principper. Vel erkender vi vor nære samhørighed med administrationen og vor forpligtelse overfor den – og det drejer sig her ikke blot om at finde sager eller oplysninger frem – men enhver vil dog også være klar over, at vi har store opgaver som videnskabelig historisk institution. Det er nu engang sådan, at arkivaliernes praktiske administrative og retslige betydning er stærkt aftagende, som årene går, mens den historiske værdi er uændret gennem tiderne. Vi skal derfor ved vore ordningsarbejder gøre materialet i arkiverne så let tilgængeligt for historikerne som muligt. Erfaringen viser tydeligt, at et sagligt ordnet arkivmateriale i de fleste tilfælde er lettere at udnytte i det historiske forskningsarbejde end det kronologisk ordnede, der henligger efter journalnumre. Et journal-system, der gør det muligt at ordne arkivmateriale sagligt, eventuelt topografisk eller efter personer, vil derfor også være til fordel for de historikere, der i fremtiden skal bruge akterne.

Udtynding, papirbesparelse og administrative reformer

Selvom der bliver udarbejdet fuldstændige kassationsplaner for hvert enkelt kontor, og selvom det ved indførelse af nye journal-systemer bliver muligt at gennemføre langt mere dybtgående kassationer end nu, må man dog gøre sig klart, at der altid vil blive meget materiale tilbage, som må siges at være uden værdi, såvel historisk som administrativt. I alle sager findes der meget papir, som uden skade kan udskilles og tilintetgøres. Er der et gennemslag af den udgåede skrivelse i sagen – og det bør der være – er der sædvanligvis ingen grund til at gemme konceptet, hvis et sådant

8. Meddelelser fra det danske Rigsarkiv I, 1906-08, s. 33 f.

da overhovedet findes. Ofte er der i sagerne ligegyldige småkladder, ekspeditionsnotitser, ekstraeksemplarer af gennemslag eller udsendte cirkulærer, tryksager, reklamer, mødeindkaldelser m. m. Disse vil uden skade kunne udskilles og kasseres, når sagen er afsluttet. Det er en af de mest presserende opgaver for det danske arkivvæsen at få gennemført klare retningslinier for en sådan udtynding af sagerne. Vi må mere end nogen anden være interesseret i, at der i administrationen bruges papir af en sådan kvalitet, at det arkivmateriale, der skal bevares, ikke i tidens løb går til. Men vi er på den anden side ikke interesseret i, at der bruges mere papir end nødvendigt. Det er stadigt meget udbredt at anvende dobbeltark til koncepter, referater og notater m. m., og tit er disse kun beskrevet på en eller to sider. Stikprøver kunne tyde på, at i mange nyere arkiver er henved 10 pct. af det papir, som findes i de enkelte sager, ubenyttet og overflødigt. Forhåbentlig vil der snart komme en almindelig bestemmelse om, at der kun må anvendes enkeltark til koncepter, referater m. m.

Da arkiverne som sagt ikke er interesseret i, at der i administrationen bliver produceret mere „papir“ end nødvendigt, følger vi også med spændt opmærksomhed ethvert forsøg på at forenkle administrationen, skære overflødige mellemlid og fjerne den administration, der engang havde en betydning, som nu ikke mere eksisterer. Der kan vist ikke være tvivl om, at en vis decentralisering vil kunne formindske produktionen af arkivalier. Der er gjort mange forsøg, men de fleste har intet resultat givet, både fordi det enkelte led i administrationen nu engang har en – i og for sig forståelig – ulyst til at afgive nogen af sine beføjelser, men vel også, fordi der i dette lille land er en gammel trang til centralisation. Der er her tale om en tradition, der går helt tilbage til den unge enevælde, som næsten blev mere fransk end den franske enevælde. Forhåbentlig vil de store administrative reformer, som nu står for, også kunne løse dette problem eller en del af det til gavn for mange, også for det danske arkivvæsen.

Mikrofotografering og centralmagasiner

Da mikrofotograferingen for nogle årtier siden for alvor slog igennem, troede mange, at nu kunne man på denne måde løse arkivernes pladsproblemer. Fotograferede man arkivalierne, kunne man bagefter tilintetgøre dem. Og filmene tager jo ingen plads.

En række undersøgelser har dog vist, at så ligetil er det nu engang ikke. Rent bortset fra, at film ikke er så praktiske at arbejde med som de originale akter, så må forudsætningen være, at udgifterne til fotografering af én lm. er billigere end byggeomkostningerne pr. lm. Dette er idag langt fra tilfældet. Det er ikke film og apparatur, der koster så meget, derimod arbejde med tilrettelæggelse, registrering og eksponering, fremkaldelse osv. Arkivarer rundt om i verden er stort set enige om, at denne nødløsning idag ikke er brugbar. På den anden side må man gøre sig klart, at der i øjeblikket foregår en næsten revolutionerende udvikling indenfor den fotografiske teknik, og ingen tør vel derfor spå om, hvorvidt situationen en dag kan blive en sådan, at det vil kunne betale sig at fotografere visse grupper af arkivalier med henblik på kassation efter fotograferingen. Det er heller ikke endnu til at overse, hvad den nye datateknik vil kunne komme til at betyde for arkivering og kassationer.

I England har man et stort fællesarkiv for centraladministrationens nyeste akter. Det er indrettet i en fabrik fra krigstiden, således at lejeudgiften er beskeden. I USA har man i hver stat indrettet Records Centers for papirer fra forbundsadministrationen. Også disse findes ofte i tidligere krigsfabrikker, tit under ret primitive forhold. Her anbringes sagerne som regel, når de er få år gamle. De opbevares i disse centre, indtil de enten kan kasseres eller eventuelt, hvis de skal bevares, kan indsendes til National Archives. Man kan vel ikke afvise, at en sådan fremgangsmåde også vil kunne blive nødvendig her i landet, selvom den indebærer en række betydelige ulemper. Og den synes ikke så nærliggende en løsning i Danmark, hvor man ikke har sådanne store, nu overflødige bygninger fra krigstiden som i England eller USA.

Hvad skal bevares og hvad kasseres?

Efter de idag gældende regler er det i næsten alle tilfælde administrationen og arkiverne, der sammen træffer afgørelse om, hvorvidt arkivmaterialet skal bevares eller kasseres. Der er her først og fremmest to hensyn at tage: 1. Kan materialet udover en frist på 30 år skønnes at få administrativ eller retslig betydning? 2. Vil det have blivende værdi for den historiske forskning, herunder selvfølgelig også forskning, der belyser f. eks. sociologiske eller økonomiske forhold, sygdomshistorie m. m.?

Når afgørelse om kassation skal træffes, må der dog også tages

hensyn til, om materialet er unikt eller om det vil findes i flere, i det væsentlige identiske eksemplarer. Den moderne reproduktionsteknik, især duplikering og rotaprint, har givet dette spørgsmål en øget aktualitet. Og i årene efter 1945 er der til kontorerne gået en stadig stigende strøm af cirkulærer og redegørelser, som er et led i det internationale samarbejde eller dansk medlemskab af NATO. Det vil dog næppe volde større vanskelighed at finde frem til regler for udskillelse af overflødige dubleteksemplarer af mere almindelige cirkulærer eller af ikke-aktuelt internationalt materiale. Meget vanskeligere vil det være at give klare kassationsregler i de tilfælde, hvor der er tale om aktmateriale, som findes i to eller flere arkiver, og som stort set giver de samme oplysninger. Det er tilfældet, hvor en sag behandles af to eller flere instanser, og det må da være klart, at – hvis ikke særlige forhold gør sig gældende – bør det kun bevares det ene sted. Det lyder såre ligetil, men i virkeligheden er denne side af kassationsspørgsmålet uhyre vanskelig at løse. Man er derfor hidtil stort set veget uden om problemer. Det kan dog nævnes, at arkivarer fra Rigsarkivet og Udenrigsministeriet i nogen tid har været i gang med at udarbejde en kassationsplan for Udenrigsministeriet og de diplomatiske repræsentationer i udlandet. Her vil der netop være et særlig stort antal sager af næsten ens karakter i det centrale og det mere lokale arkiv. En sådan kassation lettes også meget derved, at Udenrigsministeriet ikke blot har et fællesarkiv under ledelse af en arkivuddannet historiker, men desuden – allerede fra 1909 – er ordnet efter en rent saglig inddelt plan, og at de enkelte repræsentationers arkiver følger ganske tilsvarende principper.

I udlandet er det ikke ualmindeligt, at man har et råd eller udvalg, som træffer afgørelse om, hvad der skal kasseres, eller hvad der skal bevares. Der kan vel være flere grunde til, at man opretter et sådant råd, bl. a. kan det skyldes ønsket om herigennem at skabe en slags liaison til den videnskabelige forskning og den praktiske administration. Det er dog vist et spørgsmål, om disse hensyn kan være så tungtvejende, at man af den grund bør oprette et sådant råd, som let vil kunne komme til at virke hemmende på kassationerne og medføre, at de enkelte kassationer bliver forsinket.

Kassationerne omfatter jo kun materiale fra tiden efter 1848, ja stort set vel endda kun fra tiden efter 1864. Hver enkelt lidt større kassationssag vil blive behandlet i administrationen, hvor man må

regne med, at i hvert fald to instanser tager stilling dertil. Indenfor arkivvæsenet vil der som regel være tre arkivfolk, der behandler et kassationsforslag, dels den arkivar, der eventuelt udarbejder forslaget, dels overarkivaren eller landsarkivaren, der foretager indstillingen, og endelig Rigsarkivaren, der træffer den endelige afgørelse. Man må vist sige, at en kassationssag, der er behandlet af de administrativt sagkyndige og af to eller tre historisk skolede arkivfolk, ikke skulle behøve yderligere behandling, hverken af historikere eller forvaltningssagkyndige. Dette udelukker selvfølgelig ikke, at Rigsarkivaren, hvor han måtte skønne det ønskeligt, kan bede særligt sagkyndige, f. eks. statistikere, sociologer eller medicinere, om råd i tilfælde af særlig karakter.

Borger og bonde på Møn

i 18. århundrede

En lokalhistorisk undersøgelse af forholdet mellem købmænd og bønder under landbrugs krisen.

AF ANDREAS JØRGENSEN

Ved reskript af 25. juni 1735 blev det pålagt stiftamtændene at fremskaffe oplysninger om næringslivets tilstand overalt i landet. Indberetninger herom skulle snarest indsendes til økonomi- og kommercekollegiet.

For landdistrikternes vedkommende skulle indberetningerne udarbejdes af amtmændene bistået af de lokale fogeder, mens byfogederne i samarbejde med magistrat og kyndige borgere skulle redegøre for byernes forhold. Den almindelige krise taget i betragtning kan det ikke undre, at ikke mindst byernes forhold gennemgående blev skildret i så dystre farver, at lyspunkter næppe er at øjne. Det blev en strøm af beklagelser over de slette tider, krænkede privilegier, andres misbrug af privilegier eller mangelen på nødvendige privilegier eller særrettigheder. Indberetningerne skulle jo ende hos den almægtige og privilegieudstedende regering.¹

Den indberetning, som byfoged Jens Ponick i Stege bistået af købmænd og håndværkere i slutningen af året indsendte til stiftamtmanden over Sjælland, hører ganske vist ikke til de allerbedrøveligste, men nogen undtagelse fra regelen er den dog heller ikke.² Som noget trods alt positivt bliver det således oplyst, at byen har ikke mindre end 13 handelsfartøjer, hvoraf et enkelt er på hele 20 læster. Det meddeles, at dette var mere end tilstrækkeligt til at dække Steges behov for skibsrum, hvorfor skibene da også sejlede i fragtfart for udenbys købmænd. Skibene var bl. a. og især beskæftiget med udførsel af kornvarer til Norge. Men, som vi skal se, mødte også skibsfarten betydelige vanskeligheder, og hvad selve

1. 1735-36. Relationer over de danske stifters tilstand indeholdende besvarelse af cirkulæret 25/6 1735 til stiftamtændene angående indsendelse af oplysninger om amternes og byernes tilstand. I. Sjællands og Fyns stifter (1 pk.), Kommercekollegiets arkiv, RA.

2. Indberetning i ovennævnte pk. fra byfoged Jens Ponick af 14/12 1735.

handelen angår, beskrives tilstanden som så dårlig, at der i Stege end ikke fandtes egentlige købmænd og kræmmere som i andre byer, „men kun nogle som handle med småting.“

Der anføres flere årsager til byens vanskeligheder. Der er den sædvanlige klage over landprang, som i dette tilfælde foruden af en præst, der havde det skadelige privilegium at måtte udskibe korn hidrørende fra egne kaldsindtægter over Grønsund, udøvedes af møllere, kromænd og i al almindelighed af sjællændere, som falskeligt foregav, at kornet skulle bruges til udsæd og foder. Resten af kornet fragtede bønderne selv i vid udstrækning med færges og vogne til Sjælland og Falster, således at der til Stege kun kom meget få kornvarer fra landet. Hvad byens borgere i denne forbindelse sigter til uden dog at omtale det, er den særlige ret, der var tillagt de mønske bønder til frit at sælge deres korn og andre mistelige varer i købstaden, på landet eller udenfor, hvor de det selv bedst synes og dermed mest kunne bekomme, en rettighed, der i øvrigt i sin oprindelse må ses i sammenhæng med andre rettigheder og foranstaltninger til fordel for Stege selv. Kornsalget udenom Stege var derfor ikke egentlig ulovligt, men naturligvis uønsket.³

Et andet og i denne forbindelse sikkert interessant klagemål gik ud på, at købmændene og skipperne yderligere forarmedes, fordi den kongelige forvalter på Møn, der var krongods, ikke ønskede at benytte sig af Steges skibe til at fragte landgildekorn og andre ydelser til de kongelige magasiner. Han foretrak i stedet dragørboerne, hvis ubillige konkurrence således truede med at ødelægge Steges skibsfart. Byfogeden understreger, at han ville finde det rimeligt, om disse fragter blev tilbudt stegeboerne før forvalteren henvendte sig andetsteds om skibsrum. Indberetningerne gik jo i første omgang til stiftamtmanden, byernes overøvrighed, som da måske kunne gøre sin indflydelse gældende overfor Møns amt.

Det synes da som om borgernes forhold til den kongelige amtsforvaltning ikke har været det bedste, et indtryk der bestyrkes af, at forvalterens nærmeste overordnede, Møns amtmand general Galkowsky, i sin indberetning anlagde en noget anden vurdering end den omtalte af forholdet mønske bønder og stegeborgere imellem.⁴ Amtmanden beskriver indledningsvis tilstanden på landet

3. Privilegier for Stege, Møn og Bogø af 8/12 1696 i Sjællandske Registre, RA.

4. Indberetning fra Galkowsky af 3/8 1735 i ovennævnte pk.

som „mådelig“. Nogle kan betale de kongelige skatter, andre ikke, ligesom på en del andre amter sker. Men blandt bøndernes vanskeligheder nævner han først og fremmest deres afhængighed af Stege, den eneste købstad i amtet. Købmændene benyttede dette forhold til egenmægtigt at bestemme, hvad de ville betale bonden for hans produkter, ligesom også de varer, bonden nødvendigvis måtte købe i Stege, af samme grund var dyrere end i omliggende købstæder på Sjælland og Falster. Bønderne var nemlig ikke rigtig i stand til at gøre brug af deres ret til frit at sælge andetsteds, fordi dette krævede en ganske kostbar vogn- og færgetransport samt et ikke ringe arbejde. Stegeborgerne stod altså efter Galkowskys mening ikke svagt, men tværtimod lovlig stærkt overfor øens bønder, hvis sag i forholdet til købstaden, efter hvad også andetsteds er oplyst, de mønske amtmænd og forvaltere gerne talte.⁵ Det hørte til amtsforvaltningens opgaver foruden landgilde at inddrive de kongelige skatter og afgifter fra bønderne, hvis velfærd man derfor ikke kunne være ligegyldig overfor.

Af de to indberetninger er vel amtmandens den mest nøgterne hvad selve affattelsen angår, men tilbage bliver dog, at indberetningerne sammenholdt med hinanden kun er enige om, at tilstandene i almindelighed var dårlige, samt at forholdet mellem land og by erkendtes som et modsætningsforhold, der synes at have spillet en ikke ubetydelig rolle i samtidens vurdering. Det indtager en central plads i begge indberetninger, og det tillægges begge steder et væsentligt ansvar for henholdsvis landets og byens økonomiske vanskeligheder.

En hemmelig kontrakt mellem samtlige stegekøbmænd indgået i den hellige Tre-enigheds navn i slutningen af det følgende år, 1736, kan imidlertid tjene til at kaste yderligere lys over dette forhold.⁶ Heri aftaltes en række foranstaltninger dels til at beskytte købmændene mod direkte tab i konkurrencen og dels af en konkurrencebegrænsende karakter, som utvivlsomt ville have virket oprørende på såvel bønder som amtmand, om de havde haft kendskab til dem. Og det fik de måske ikke, fordi det bestemtes i kontrakten, at ingen undtagen de underskrivende købmænds hustruer måtte kende noget til den. Originalen skulle opbevares hos en af byens mest betydende købmænd, Jacob Mortensen Brysting, mens

5. Se således Frede Bøjsen: *Mons historie* bd. IX s. 25 ff.

6. Kontrakt af 1. og 17. december 1736 i Stege byfogeds arkiv, pk. „Diverse dokumenter“. LA Kbh.

alle andre underskrivere skulle have en kopi. Kontrakten fremtræder i tre dele, som tilsyneladende er blevet opstillet ved sammenkomster i tiden 24. november–17. december 1736. Det bevarede eksemplar er en kopi, der muligvis er havnet i byfogedarkivet i forbindelse med et skifte.

Første del af aftalen drejer sig om den kredit, der måtte gives bonden. Alle havde nemlig taget skade ved for høje kreditydelser, idet de, når bonden forarmedes eller døde, undertiden kun fik noget igen og hos de fleste endda slet intet. Det understreges, at aftalen skulle gælde såvel varekredit som direkte pengeforstrækninger, der i det mindste på Møn var en ganske almindelig foreteelse mellem købmand og bonde, og som derfor troligt nok har været brugt som et middel i konkurrencen om kunder.

Som almindelig regel fastslås det, at der kun måtte ydes en kredit på indtil 2 rdl. Skulle bonden ønske større kredit, da skulle han møde med godt og tilstrækkeligt pant. Yderligere blev det bestemt, at en fattig bonde naturligvis ikke skulle kunne forlade sin sædvanlige købmand på grund af kreditbegrænsningen for derefter at få for op til 2 rdl. kredit hos alle andre købmænd i byen. Derved ville jo den ene kunne betage den anden hans liden næring, og sådanne bønder, som alle jo kendte, måtte derfor kun få for indtil 1 rdl. Et særligt vanskeligt problem var nogle i særdeleshed vederhæftige bønder, hvis soliditet var kendt, men som nok fra tid til anden kunne forlange noget, enten varer eller penge. Af sådanne bønder fandt man det umuligt at forlange pant, da de jo derved kunne fornærmes og tænkes at skifte købmand. Dem måtte man derfor give kredit efter behag. Dette var naturligvis aftalens svageste punkt, og det understreges derfor, at undtagelsen kun gjaldt nogle få bønder, og underskriverne formaner om ikke at bruge den til falskeligen at tiltrække sig naboens kunder. Heller ikke husmænd måtte få mere kredit end 2 rdl. og skulle endda gerne holdes derunder, således at de ikke fik mere end de med deres hænders arbejde kunne se til at betale. Byboer og tyende var undtaget fra bestemmelserne.

Overtrædelse af aftalen skulle straffes med bøder på 2 rdl., og undskyldningen om at kreditten var givet af købmandens tjenestefolk, gjaldt ikke. Den skulle indenfor de foreskrevne to år kunne tages op til overvejelse, dersom nogen mod forventning skulle miste en del af deres handel på grund af de trufne bestemmelser.

Næste del af aftalen, som øjensynligt er kommet til en uge

senere, består i en fastsættelse af udsalgsprisen på de mest betydningfulde af de varer, købmanden solgte til bønderne. Motiveringen var den, at indkøbet var nogenlunde ens for alle – hvad der i øvrigt nok kan være grund til at betvivle rigtigheden af – men at der opstod en uheldig ulighed derved, at den ene solgte lettere end den anden, og at den anden igen solgte dyrere end nogle.

De vigtigste varearter i denne prisaf tale var: Salt, jern og stål, hamp, forskellige fiskevarer, tjære, læder, tran, humle, allun, skæreknive, høleer samt ligkister med henholdsvis langbund og tværbund, der ansattes til $1\frac{1}{2}$ rdl. stykket, og som er de eneste varer, hvorom det udtrykkeligt nævnes, at de må borges frit, dvs. uden håndpant. Hvad de andre poster angår, skal der ikke ses på den yderste skilling, dersom en mand køber noget af importance, altså en svækkelse af aftalen svarende til undtagelsesbestemmelserne i afsnittet om kreditbegrænsning. Denne del af aftalen skulle have gyldighed indtil indkøbspriserne ændrede sig mærkbart. Overtrædelse straffedes med en ydelse af 6 potter god gammel vin til købmændenes samling.

Sidste del af aftalen blev man enige om på en forsamling den 17. december. Den er ganske kortfattet og fastsætter maksimalpriser på de kornvarer, købmændene købte hos bønderne. De varer, der berøres af aftalen, er byg, hvede, ærter og klinger iblandet rug. Om aftalens varighed nævnes intet.

Det umiddelbart mest interessante ved dette afsnit er en tilføjelse om, at tre af købmændene allerede før datoen for dens indgåelse havde akkorderet med enkelte navngivne bønder om køb af årets høst. Det fastslås i tilføjelsen, at de i disse tilfælde aftalte priser naturligvis ikke kan ændres, selvom de i alle tilfælde ligger over den i købmændenes interne aftale fastsatte maksimalpris. Prisen på byg blev således fastsat til for fremtiden at skulle være 5 mk. 8 sk. (88 sk.), mens prisen til de elleve bønder som købmændene Mads Bryde, Ole Påske og Jens Jensen Hage i forvejen havde truffet aftale med i hvert enkelt tilfælde var 5 mk. 12 sk. (92 sk.) tønden. Købmændenes prisreduktion var således på ca. 4 pct. i forhold til den i forvejen gængse pris, som dog måske også var kommet i stand ved en aftale, eftersom prisen i samtlige tilfælde er nøjagtig den samme.

Spørgsmålet er nu, hvad en sådan kontrakt kan fortælle os om det modsætningsforhold mellem land og by, som bl. a. træder frem i de tidligere omtalte indberetninger. Når købmændene så at

sige prøvede at organisere sig, betød det da, at de stod stærkt overfor landet, som påstået af amtmanden, eller var det et tegn på svaghed? Der er ingen tvivl om, at hensigten har været en kraftig begrænsning af den indbyrdes konkurrence på væsentlige områder, måske ikke mindst hvad angår kreditgivningen, men kan man f. eks. heraf slutte, at den hidtidige konkurrence havde påført købmændene urimelige tab? Eller at byens købmænd trods deres klager i virkeligheden mente at stå stærkt i konkurrencen med den udenøs handel? – Der kan stilles mange spørgsmål, og det skal ikke her forsøges at give blot tilnærmelsesvis udtømmende svar, hvilket bl. a. også måtte forudsætte en grundigere undersøgelse af regnskabsarkivalier, justitsdokumenter og skifteprotokoller fra de omliggende byer og egne på Sjælland og Falster. Her skal da blot til yderligere belysning tilføjes nogle enkelte iagttagelser.

Hvad nu for det første angår de i aftalen fastsatte priser for kornkøb hos bønderne, er en sammenligning med de i prishistorien opgivne torvepriser i København nærliggende. For byg var denne pris for hele første del af året 1736 112 sk. tønden, for i september først at gå op på 120 sk. og siden mod slutningen af måneden igen at falde til 108 sk. For de sidste 4 måneder er ingen tal angivet, men prisen er næppe faldet yderligere. Kapitelstaksten for det følgende år – der senest skulle fastsættes i januar – var i hvert fald stigende. Overfor disse priser står altså købmændenes indkøbspris hos bønderne på 92 sk. tønden før aftalen og 88 efter. Det fremgår altså, at kornet fra købet hos bonden i Stege måtte stige formentlig 25 pct. i pris før det kunne bringes på markedet i København, ligesom det også er klart, at en prisreduktion på 4 sk. har været af væsentlig betydning for den lokale købmand – såvel som for bonden.

For dansk hvede har prishistorien som laveste pris i 1736 240 sk. tønden, mens der for januar og september opgives 288 sk. Ifølge prisaftalen skulle bønder på Møn fremtidig have 192 sk. og vi står da igen overfor en pristilvækst på mindst 25 pct. på vejen fra producenten til markedet i hovedstaden, og muligvis har pristilvæksten endda været væsentlig større.

Sammenlignes endelig de aftalte priser med kapitelstaksterne er unægtelig den velkendte forskel mellem disse og almindelige landpriser meget iøjnefaldende. Kapitelstaksten for byg var således i 1736 og 1737 henholdsvis 136 og 140 sk. tønden, dvs. endda højere end markedsprisen i København. Bemærkelsesværdigt er det

som omtalt dog, at kapitelstaksten for 1737 i stedet for prisfald indicerer en svag prisstigning.⁷

Alt i alt vil jeg tolke denne del af aftalen derhen, at købmændene her har følt sig stærke nok til, når de stod sammen, at diktere kornpriser, der har været yderst fordelagtige for dem selv. Trods stabile og måske stigende priser, har de foretaget en prisreduktion, der har kunnet forøge deres egen fortjeneste med ca. 25 pct. Det skal tilføjes, at maksimalprisen utvivlsomt har bevirket, at der ikke har været tale om nogen prisdifferentiering efter kornets kvalitet.

En undersøgelse af købmændenes indkøbspris for korn hos bønderne i de omliggende egne er som omtalt ikke foretaget, og det samme er tilfældet med udsalgsprisen for de varer, der solgtes til bønderne, og som også for en betydelig dels vedkommende omfattes af stegekøbmændenes aftale. Også her vil sammenligningen da indskrænke sig til prishistoriens tal for København, og det endda kun for tre enkelte betydende varegrupper vedkommende, nemlig salt, sild og jern.

Ifølge prishistorien var den faste højestepris året igennem for spansk salt i København 304 sk. tønden, mens laveste enkeltnotering angives til 240 sk. ved årets slutning. Ifølge købmændenes aftale skulle nu bønderne på Møn som fast pris betale 288 sk. For lyneburger salt svingede prisen i København mellem 352 sk. som laveste pris og 496 som absolut højeste, og her fastsattes den fremtidige udsalgspris i Stege til 284 sk.

De københavnske priser på vårsild svingede mellem 352 sk. og 320 sk. tønden. På Møn skulle prisen på ålborgske vårsild nu være 352 sk. Høstsild skulle ifølge aftalen på Møn betales med 600 sk. tønden, mens den københavnske pris havde svinget mellem 576 og 704 sk.

Jern noteredes i København til fra 1056 til 1088 sk. som absolut højeste pris pr. skippund. Solgt lispundevis skulle den tilsvarende pris på Møn nu være 1200 sk., og solgt pundervis 1280 sk.

Om den almindelige beskyldning mod købstædernes købmænd for at sælge for dyrt til bønderne i dette tilfælde kan bekræftes vil for de omtalte varegrupper vedkommende være vanskeligt at besvare, bl. a. fordi torvepriserne i København har svinget betydeligt, uden at der er nogen oplysninger om, hvor store mængder

7. Kapitelstaksterne er taget fra Statistiske Efterretninger 4,15.1 1904. Oplysningerne om de københavnske priser findes i Astrid Friis og Kristof Glamann: A history of prices and wages in Denmark 1660-1800, vol. I, 1958.

der her er omsat til de forskellige priser. Bortset fra jern, som i Stege ligger ca. 10 pct. over den højeste københavnske pris, synes der imidlertid for de to vigtige grupper sild og salt ikke at være tale om specielt høje provinspriser, og det må erindres, at redskaber som leer, knive og sigter, der også omfattes af aftalen, til enhver tid ret nemt kunne hentes fra andre byer, dersom priserne ansattes urimeligt højt. Desværre er der ingen antydning af, hvad de enkelte vareposter har kostet før aftalens indgåelse.

Den del af aftalen, der måske er tillagt størst umiddelbar betydning af købmændene, og som er begyndelsen til hele foretægenet, er dog bestemmelserne om en begrænsning af den kredit, der i almindelighed kunne ydes bønderne. Det har også nok været det punkt, hvorved bønderne selv ville have følt størst bekymring, om de havde haft kendskab til det. Kredit hos købmanden har uden tvivl i utallige situationer fremstået som værende af afgørende betydning for den oftest helt kapitalfattige bonde. Købmanden kunne gerne være fattig, men han var dog stadig den eneste, der var i stand til og som kunne have en interesse i at yde bonden kredit. Den eneste mulighed derudover var den farlige at komme i restance med landgilde og kongelige skatter, en udvej som naturligvis mange alligevel blev tvunget til at benytte sig af. For året 1735 var restancerne ifølge amtmandens indberetning 1158 rdl. på Møn.

Et godt indblik i købmanskreddittens omfang og betydning vil man muligvis kunne få ved en gennemgang af bevarede bonde-skifter. Her er imidlertid kun anvendt tingbogen med tilhørende dokumenter fra Møns herred samt skifter efter tre betydende købmænd i Stege, som alle var medunderskrivere på aftalen om kreditbegrænsning.

Tingbogen for årene 1734–36 viser, at den kongelige forvalter Christoffer Schmit til stadighed med flid har sagsøgt bønderne for restancer, enkeltvis og så at sige i flok. En enkelt dag, 18. juli 1735, stævnedes han således ikke færre end et halvt hundrede bønder og krævede deres fæste forbrudt. Købmændene synes derimod i almindelighed at have været yderst tilbageholdende. 1734 blev i månederne oktober–december stævnet 6 bønder for gæld; 1735 stævnedes på samme måde 5 bønder af 3 forskellige købmænd. For 4 af de 13 bønders vedkommende anføres det, at gælden udelukkende skriver sig fra „lånte rede penge“. Det er en hel undtagelse, når Christen Jensen Hage den 10. januar 1735 på én gang stævnedes

32 bønder for ialt knap 342 rdl. Anledningen har da også været skifteopgørelse efter hans netop afdøde far, Jens Jensen Hage. Det er muligvis også boopgørelse, der et år senere har fået Jacob Mortensen Brysting til på én gang at sagsøge 15 bønder for ialt 182 rdl. Det er i denne forbindelse værd at lægge mærke til, at det i de fleste tilfælde nævnes, at de sagsøgte end ikke gav møde i retten, og 14 dage efter første tingsbehandling af Christens Jensens sag mod de 32 oplyses det, at kun 3 vedkendte sig gælden og ville begynde at betale, mens de andre 29 ikke var mødt i tinget hverken første eller anden gang, hvorfor kreditor krævede tingsvidne.⁸

Det synes, som om købmændene i almindelighed er vejet tilbage for at sagsøge for gæld, hvad da også bekræftes ved en bemærkning i et af de nedenfor behandlede skifter.⁹ For det første var der naturligvis intet at gøre, dersom bonden i forvejen var i restance til kongen, og for det andet var det måske endda langt fra sikkert, at debitor kunne komme nogen vegne, selv om han opnåede dom mod en kreditor, der endnu havde hovedet nogenlunde oven vande. Med det dårlige forhold borger og amtsforvaltning imellem kunne det som tidligere være et problem at få en sådan dom eksekveret. Foruden i manglende betalingsevne ligger måske heri noget af forklaringen på bøndernes tilsyneladende ligegyldighed overfor købmændenes stævninger. Kongen og købmændene var bondens to hovedkreditorer, hvad nemt førte til et modsætningsforhold, hvor købmanden i det lange løb blev den svageste part, således som også Holger Hjelholt for en noget tidligere periodes vedkommende har været inde på for så vidt angår Falster.¹⁰

Et enkelt eksempel på, hvordan et tilgodehavende hos en bonde opstod, foreligger i en specificeret regning for årene 1709–23 fra Jacob Mortensen Brysting til Jep Rasmussen i Nøbølle. Regningen er blevet irettelagt i forbindelse med en retssag mellem de to i 1733.¹¹ Det begyndte med, at bonden i 1709 lånte 2½ rdl., hvorpå han i 1712–13 yderligere lånte lidt penge og købte en smule varer. Hans modydelse var ialt 5 skæpper byg samt kontant 6 sk. med det resultat, at han ved udgangen af 1714 skyldte købmanden godt

8. Tingbog for Møns herred 4/10, 7/11, 21/12 1734, 3/1, 10/1, 24/1, 21/11 1735, 23/1 og 22/7 1736. LA Kbh.

9. Skifte efter Jacob Mortensen Brysting i Stege byfogeds skifteprotokol 1739–92 fol. 97.

10. Holger Hjelholt: Falsters historie II, 1935, s. 21 ff. om forholdene i 1660'erne og s. 345 ff. om bøndernes restancer 1718.

11. Justitsdokumenter for Stege byfoged og Møns herred 16/11 1733. LA Kbh.

3 rdl. 1715–16 lånte han kun få rede penge, men købte til gengæld en hel del forskellige varer: sild, torsk, salt, tobak, korn, malt, tjære, jern og træ. Til gengæld leverede han $3\frac{1}{2}$ tønne byg, en sogris og betalte kontant 1 rdl. Sammenlagt steg gælden til godt 6 rdl. 1717 købte Jep stadig adskillige varer, men lånte ingen penge. Han solgte til gengæld 4 tønner byg og betalte et par mark i rede penge, hvorefter gælden alligevel kom til at beløbe sig til godt 16 rdl. Næste år steg gælden til 19 rdl., selv om bonden betalte $1\frac{1}{2}$ rdl. og leverede 2 tønner byg. 1719–20 leverede bonden byg, malt, brændevin og hør for ialt $8\frac{1}{2}$ rdl., og gælden steg kun til $20\frac{1}{2}$ rdl. 1721 lånte han imidlertid i rede penge ialt $7\frac{1}{2}$ rdl. og købte for $3\frac{1}{2}$ rdl. varer uden at betale noget til gengæld. Gælden var nu $31\frac{1}{2}$ rdl., idet dog købmanden nu for udlånet i rede penge havde taget en kobberkedel i håndpant. Ved den senere rets-sag påstod nu bonden, at denne i virkeligheden var 20 rdl. værd, mens købmanden i 1730 på auktion kun opnåede 10. I de følgende to år købte bonden ingen varer, men leverede hør, byg og rug for 5 rdl. og betalte i 1723 kontant 6 rdl., hvorved det kom til et definitivt skænderi mellem ham og Brysting, fordi denne ikke ville udlevere kedlen, før der blev betalt yderligere af på den resterende varegæld på 20 rdl. Ved retssagen 10 år senere gjorde Jep Rasmussen til sit forsvar gældende, at han nu i mere end 10 år havde måttet undvære kedlen, hvori han dog ellers havde kunnet brygge det øl, han til ringe husbrug havde haft fornøden, ligesom den også ville have været et godt boskab på kongens gård. I betragtning af dette afsavn samt kedlens egentlige værdi af 20 rdl. var det ikke Brysting, men tværimod Jep, der havde penge til gode.

Når man betænker, at bonden også i den periode samhandelen stod på må have handlet andre steder end hos Brysting, og det muligvis også på kredit, forstår man, at købmændene kunne være interesseret i fællesbestemmelser, der kunne bringe kreditgivningen under kontrol. Men selv om aftalerne herom måske nok kan have haft virkninger i enkelte forhold, kan man dog næppe forestille sig, at købmændene kunne gardere sig mod tilfælde som det beskrevne. Var Jep Rasmussen 1718–19 en „vederhæftig“ bonde? Og hvornår udviklede kreditgivningen sig til en nødvendig understøttelse af en bonde, hos hvem man i forvejen havde penge til gode?

Hvor længe aftalen om kreditbegrænsning eventuelt har været ved magt, ved vi ikke. Vi ved heller ikke noget om, i hvilken udstrækning den har betydet en begrænsning. Men en gennemgang

af 3 købmandsskifter fra 1740'erne fortæller os i det mindste, at kreditgivning til tvivlsomme kunder er fortsat.

1741 døde Jens Jensen Hage, der var etableret efter faderens død ved midten af 30'erne. Skiftet efter ham sluttede 1745.¹² Det kan resumeres i følgende ekstrakt:

Indtægter fra indbo, løsøre og varer	2709 rdl.
Udestående fordringer	2430 rdl.
Aktiver	5139 rdl.
Boets gæld	2731 rdl.
Rest til arvedeling	2408 rdl.
Udestående fordringer nedskrevet med	830 rdl.
Til deling mellem enke og umyndigt barn	1578 rdl.

De udestående fordringer blev således nedskrevet med godt en trediedel. Det skete på den måde, at enken overtog fordringerne på 2430 rdl. for ialt 1600, og det nævnes udtrykkeligt, at dette arrangement ville være til stor fordel for det umyndige barn.

1745 døde den flere gange omtalte Jacob Mortensen Brysting, der i øvrigt i 1736 havde søgt at inddrive en del af sine tilgodehavender. Skiftet efter ham blev afsluttet 1747.¹³

De samlede aktiver var	7520 rdl.
Hans gæld	5083 rdl.
Boets nominelle formue	2437 rdl.

Af aktiverne bestod 1390 rdl. imidlertid i udestående fordringer hovedsageligt vester og sønder ud på landet.

Heraf blev ved boafslutningen afskrevet

Rest til arvedeling	1463 rdl.
---------------------------	-----------

Som motivering for således også i dette tilfælde at afskrive mere end en trediedel af boets egentlige formue nævnes det her udtrykkeligt, at søgsmål og proces næppe ville føre til andet end udgifter.

1746 døde Marthe sal. Jens Jensen Hages. Det var i forbindelse

12. Stege byfogeds skifteprotokol 1739-72 fol. 12 ff.

13. Samme fol. 97 ff.

med skiftet efter hendes mand, at sønnen Christen Jensen som overfor omtalt i vinteren 1735 havde stævnet 32 bønder for 342 rdl.

De samlede aktiver var	11708 rdl.
Gæld	9023 rdl.
Nominel formue	2685 rdl.

Af aktiverne var imidlertid 5128 rdl. udestående fordringer, som blev nedskrevet med

1075 rdl.

Rest til arvedeling

1610 rdl.

Nedskrivningen i dette tilfælde skete på den måde, at fordringerne på 5128 rdl. blev solgt til sønnen Johannes Jensen for 4053 rdl.

De 3 eksempler kan tjene til at give et indtryk af, hvor stor betydning købmanskreditten sammenlagt har haft for bønderne – der er her tale om 3 købmænd ud af en 12–13 ialt i Stege. Men ved at betragte kredittens størrelse i forhold til købmændenes formuer, hvori jo indgik købmandsgårde, skibsparter og avlsbrug, forstår man også, hvor prekær en situation bøndernes pengemangel og gældsstiftelse bragte købmændene i. Baggrunden for købmændenes umiddelbare ønske om at få kreditgivning under kontrol træder da kun endnu tydeligere frem, idet de anførte tal dog ligeså klart demonstrerer, at en sådan kontrol har været yderst vanskelig at etablere, og at et forsøg på i almindelighed at begrænse kreditten til 1 à 2 rdl. slet ikke har kunnet føre nogen vegne hen. Dette har i forhold til behovet været en altfor drastisk reduktion. For simpelthen at opretholde handelen har købmændene været nødt til at fortsætte kreditgivningen med deraf følgende risici og tab.

Det skal i øvrigt her parentetisk tilføjes, at de 3 omtalte købmænd alle har skaffet sig mulighed for denne kreditgivning ved selv at opnå betydelige kreditter i Lybæk, Flensborg og Eckernførde.

Afsluttende må man da nok give den mønske amtmand ret i, at stegekøbmændene trods de mønske privilegier stod stærkt overfor øens bønder med hensyn til konkurrence udefra. De turde fastsætte minimal- og maksimalpriser, beslutte en ikke uvæsentlig prisreduktion på korn samt forestille sig en drastisk kreditbegræns-

ning uden tilsyneladende at skele til udenøs konkurrence. Der hentydes overhovedet ikke til en sådan i aftalen. Omvendt må købmændenes klager over kornsalg til Falster og Sjælland forekomme ret ubegrundet. Bønderne har simpelthen været for fattige til at benytte sig af denne mulighed.

Om pris- og kreditaftalen bekræfter amtmandens formodning om købmændenes evne til egenmægtigt at bestemme priserne og derved udbytte bønderne er vel tvivlsomt. Aftalen kan naturligvis have været et led i en tradition, men den kan også være et forsøg på at bremse en konkurrence, købmændene vanskeligt kunne klare. Er den for alvor blevet gennemført, må den utvivlsomt være kommet til at koste bønderne penge i forhold til tiden før aftalen. På den anden side er det svært at udtale sig om rimeligheden af de aftalte priser. De har jo sikkert været anset som fordelagtige for købmændene, men disses salgspriser synes ikke i almindelighed at adskille sig afgørende fra de priser, vi kender fra noteringerne i København. Hvad angår indkøbsprisen på korn synes købmændene at have gjort et forsøg på at skaffe sig en betydelig forbedring af stillingen, men den lader sig i virkeligheden kun vurdere ved en sammenligning med tilsvarende priser og bruttoavancer andetsteds fra.

Nogen egentlig udbytning fra borgernes side synes der vanskeligt at kunne blive tale om, hvilket understreges yderligere gennem købmændenes helt nødvendige kreditgivning, som var forbundet med betydelig risiko og store tab, og som i dette tilfælde kun har kunne finansieres ved, at købmændene bragte sig i betydelig gæld til udlandet. Købmændene har næppe kunnet klare sig igennem med mindre kapital end den, de faktisk havde, hvilket i hvert fald siger så meget som, at mulighederne for udbytning og kapitaldannelse har været små.

Når forholdet mellem land og by i disse såvel som i andre indberetninger fra 1735 tillægges så central en betydning, skyldes det utvivlsomt, at det i samtiden har været erkendt som et alvorligt modsætningsforhold. Amtsforvaltningen har været godt bekendt med alle bøndernes klager over købmændene i forbindelserne med vanskelighederne ved at inddrive ydelserne til kongen, og det har også af den grund været nærliggende for ham ikke at betragte bøndernes anden store kreditor med venlige øjne. Han har end ikke villet give borgerne befragtningen af landets korn til de kongelige magasiner. Købmændene har været oprørte over alle de bønder,

der ikke ville – eller snarere ikke kunne – betale deres gæld, og på amtsforvalteren, der altid kom først med sine krav til de forarmede bønder uden til gengæld i det mindste at unde dem befragtningen af kongens korn. Bønderne selv har utvivlsomt og med god grund haft mange klager at fremføre, men de blev ikke spurgt.

Selve sagens kerne, landbrugskrisen, kom man ikke så meget ind på. Den hang jo også mere sammen med tiderne, der set fra Møn var at betragte som vilkår, der i højere grad afhang af Vorherres vilje end af den lovgivende og privilegieudstedende konge.

Et indgreb overfor håndværkssvendenes frie vandringsret i 1835

AF FRANK JØRGENSEN

Da østifternes stænderforsamling i efteråret 1835 samledes i Roskilde, virkede dette overordentligt stimulerende på den politiske interesse. Påvirkningen var naturligvis størst i København, men ret hurtigt forplantedes interessen også til provinsen. I aviser og tidskrifter drøftedes som aldrig før offentlige anliggender, og referater af stænderforsamlingens møder optog, navnlig i begyndelsen, en ganske betragtelig plads især i hovedstadens aviser. Det kan derfor ikke vække forbavselse, at en plakat, der udsendtes den 23. oktober 1835 af Danske Kancelli og som begrænsede håndværkssvendenes hidtil frie vandringsret, vakte diskussion og modvilje, ikke alene i håndværkerkredse, men i det hele taget i den politisk vågne del af befolkningen.

Plakaten indeholdt forbud mod, „at danske Haandværkssvende paa deres Vandring besøge eller opholde sig i Lande og Steder, hvor Associationer og Forsamlinger af Haandværkere taales“. Politiovrighederne skulle, når de udleverede vandrebøger til svendene, „advare dem imod paa deres Reise at søge saadanne Lande og Steder“. Gjorde de det alligevel, kunne de først et år efter deres tilbagekomst vinde borgerskab på deres profession. Ejendommeligt nok nævntes der intet om, hvilke lande og steder, det var forbudt at besøge. Der hentydes heller ikke i plakaten til, hvilke slags sammenslutninger, der var tale om. Var det egentlige fagforeninger eller politiske foreninger? I hovedstadsaviserne Fædrelandet og Kjøbenhavnsposten vakte plakaten kritik, navnlig Fædrelandet imødegik plakaten i en længere artikel den 13. november 1835, hvor også bestemmelsernes uklarhed kritiseredes. Artiklen indeholdt ligeledes en kraftig opfordring til stænderforsamlingen: „Det er os virkelig ubegribeligt, at man, netop paa en Tid, da Stænderne ere samlede, kan udgive et Lovbud, der saa væsentligt indskrænker saa mange Borgeres personlige Rettigheder.“ Det, der hentydes til her, er stænderforordningens § 4, ifølge hvilken, ingen lov, der har forandring i undersåtternes personlige rettigheder til følge, skal

udgå, uden først at forelægges stænderforsamlingerne. Kritikken gav da også anledning til at stænderforsamlingen i Roskilde tog sagen op til behandling.

På grund af plakats ejendommelige affattelse og fordi den ikke blev forelagt de netop indkaldte stænder til udtalelse, kan der være grund til nærmere at undersøge baggrunden for dens fremkomst. Af eftertiden er den ofte blevet skildret som et eksempel på den enevældige regerings overgreb mod en gammel rettighed, men det stod dog allerede samtiden klart, at gennemførelsen af dette vandringsforbud havde udenrigspolitiske forhold til grund. „Denne Placat er ikke voxen i dansk Jord“, skrev Kjøbenhavnsposten, og det tilføjedes i samme artikel, at en bestemmelse, der stred mod dansk nationalfølelse ikke ville blive gammel¹.

Kontrollen med svendenes vandringer muliggjordes, fordi enhver håndværkssvend, der „gik på valsen“ skulle medføre en såkaldt vandrebog, der var udstedt af politiøvrighederne i monarkiet. Vandrebogen var udstyret som et pas, den indeholdt oplysning om navn, profession, alder, fødested og et signalement. Hovedparten af vandrebogens blade var blanke og beregnede til politiets viseringer, idet bogen skulle forevises for politiet i de købstæder, hvor svenden gjorde ophold på sin rejse. Denne pasordning indførtes ved forordning af 10. december 1828, og i forordningens indledning begrundes bestemmelsen med, at omflakkende håndværkssvende ofte har været en byrde for samfundet. Var der mange ledige svende indenfor et bestemt fag i en købstad, kunne yderligere tilrejsende svende afvises ved politiets (d.v.s. byfogedens) mellemkomst. Kunne en svend ikke indenfor en bestemt frist skaffe sig arbejde hos en mester, var han pligtig til at drage videre på sin færd.

Som antydet i Kjøbenhavnspostens artikel skal årsagen til plakats udstedelse søges i Tyskland. Allerede i efteråret 1834 havde den tyske forbundsforsamling i Frankfurt søgt at gennemføre mulige forholdsregler mod revolutionære tendenser blandt de tyske håndværkssvende. Forbundsforsamlingen blev ligeledes bestandig informeret om disse anliggender af en særlig kommission, hvis arbejde bestod i at opspore alle anslag mod forbundets existens. Den danske gesandt ved forbundsforsamlingen, Friedrich von Pechlin, indberettede til Departementet for udenlandske Sager, at denne kommission i en betækning havde foreslået, at forbundsforsamlingen

1. Kjøbenhavnsposten 15. november 1835.

skulle forhindre, at de håndværkssvende, der var hjemmehørende i de tyske forbundsstater, var i stand til at vandre til Frankrig, Belgien og Schweiz, foreløbig indtil udgangen af 1836². Da gesandten nu skulle instrueres af hensyn til eventuelle forhandlinger og afstemninger om indførelsen af et sådant vandringsforbud, indgav departementet en forestilling til kongen, hvori sagen refereredes³. Departementet var betænkelig ved uden videre at tilslutte sig et forbud og hævdede, at man kunne frygte for repressalier fra fransk side. Med vanlig forsigtighed indstillede departementet derfor til kongen, at gesandten kun skulle stemme for forslaget i sin fulde udstrækning, såfremt majoriteten af forbundsforsamlingens medlemmer gik ind for det.

Vandringsforbudet blev imidlertid vedtaget i forbundsforsamlingen, og bestemmelsen herom udsendtes den 15. januar 1835. Indholdet svarede ret nøje til det senere danske forbud, og de forbudte lande nævnedes ikke ved navn. Da det drejede sig om en forbundsbeslutning, gennemførtes det for Holstens og Lauenburgs vedkommende ved et kancellipatent, der udsendtes den 7. marts 1835 gennem Det slesvig-holsten-lauenburgske Kancelli. Statsretlig set skulle sagen hermed være i orden for monarkiets vedkommende. I en indberetning af 17. august 1835 gjorde gesandten i Frankfurt imidlertid Departementet for udenlandske Sager opmærksom på forskellige vanskeligheder, der opstod for ham i forbindelse med forbudets gennemførelse. På grund af det tyske forbud, påstod gesandten, var der flere steder både i Frankrig og Schweiz opstået en følelig mangel på arbejdskraft, og derfor kunne svende fra andre lande være sikre på at finde arbejde her. Når danske håndværkssvende kom til grænsen mellem det tyske forbund og et af de tre forbudte lande, ville de lokale politimyndigheder ikke lade svendenes vandrebøger visere, selv om de kom fra andre lande end de, der tilhørte det tyske forbund. I denne situation henvendte svendene sig til gesandtskabet og bad gesandten visere vandrebøgerne på en sådan måde, at de kunne passere. Da gesandtskabet normalt ikke har befattet sig med sådanne viseringer, anmoder Pechlin derfor departementet om retningslinier⁴.

2. Departementet for udenlandske Sager. Alm. korrespondance. Udvandring 1793-1843. Indberetning af 20. september 1834. (RA)

3. Departementet for udenlandske Sager. Forestillingsprotokol 1832-34. Resolution af 6. oktober 1834 (RA).

4. Departementet for udenlandske Sager. Alm. korrespondance. Udvandring 1793-1843. Indberetning af 17. august 1835 (RA).

Departementet for udenlandske Sager videregav herefter sagen til Danske Kancelli med en redegørelse, idet man samtidig henstillede, at patentet for Holsten af 7. marts 1835 udvidedes til at gælde hele landet, og at kancelliet indgik til kongen med forestilling herom. Kancelliet søgte i første omgang at vise sagen fra sig, „da Sagen angaaer en politisk Foranstaltning“⁵. I Stedet henviste kancelliet departementet til selv „at udbede sig Hans Majestæts Bestemmelse“. Departementet indgav herefter forestilling til kongen, hvorefter denne henviste til kancellierne (d.v.s. Danske Kancelli og Det slesvig-holsten-lauenburgske Kancelli), der nu fik kgl. ordre til at udarbejde udkast til anordninger om vandringsforbudet⁶.

De to kancellier gik herefter i gang med at udarbejde de befalede udkast. I Det slesvig-holsten-lauenburgske Kancelli forfattedes en kongelig forestilling med et tilhørende udkast til et kancellipatent for hertugdømmet Slesvig, der var udfærdiget efter det patent, der den 7. marts udsendtes for Holstens vedkommende. Patentet blev uden videre godkendt af kongen og udsendtes den 20. oktober 1835⁷. Der synes ikke at have været uenighed blandt de deputerede om udsendelsen.

I Danske Kancelli viste det sig derimod, at der var uenighed blandt de deputerede. Under den skriftlige votering fremførte Michael Lange, den senere overpræsident, at anordningen indeholdt en indskrænkning af undersåtternes personlige frihed, og at den derfor ifølge forordningen af 28. maj 1831 (stænderforordningen) skulle forelægges stænderforsamlingerne. Hverken den omstændighed, at anordningen kun indeholdt en politiforanstaltning, eller dens forbindelse med diplomatiske forhold kunne berettige en undtagelse fra denne regel. De øvrige deputerede, formodentlig under indflydelse af kancellipræsidenten, P. C. Stemann, mente, at anordningen som en ren politiforanstaltning ikke skulle forelægges stænderne. Efter at de deputerede havde voteret, bemærkede Stemann på voteringen, at kancelliet skulle spørge departementet, hvilke lande, der omfattedes af forbudet⁸. Departementet svarede,

5. Da Kanc 2. departement. Skrivelse af 19. september 1835, brevnr. 3007 (RA).

6. Departementet for udenlandske Sager. Forestillingsprotokol 1835-38. Resolution af 29. september 1835 (RA).

7. Slesvig-holsten-lauenburgske Kancelli. Vorstellung Sept.-Dez. 1835. Nr. 54. Resolution af 17. oktober 1835 (RA).

8. Da Kanc 2. departement. Registrantsag nr. 734/1835 samt resolution af 17. oktober 1835 (RA).

at *for tiden* forbydes det kun håndværkssvendene at vandre i Frankrig, Belgien og Schweiz⁹.

I forestillingen til kongen slutter Danske Kancelli med at lade kongen afgøre, hvorvidt sagen skal forelægges stænderne eller ej, men påpeger samtidig, at det vil forsinke expeditionen, såfremt den skal forelægges. Den 17. oktober 1835 resolverer kongen, at den ikke skal forelægges stænderne, „hvortil den, som en aldeles temporair administrativ Foranstaltning ikke egner sig“. Kongen fastslog ligeledes, at den skulle udgå som kancelliplakat. Dette skete som ovenfor omtalt den 23. oktober. Herefter udsendte kancelliet skrivelser til samtlige amtmænd, og heri nævnes de tre lande, det var forbudt at vandre i. Amtmændene skulle herefter videregive denne meddelelse, der altså var intern, til alle politiovrigheder, således at disse, når de overrakte svendene deres vandrebøger, kunne advare dem mundtligt mod at vandre i de tre forbudte lande.

Såvel kongen, som de mere konservativt indstillede embedsmænd må vel have formodet, at forbudet ikke ville vække kritik, og at respekten for kongelige afgørelser stadigvæk var så stor hos stænderne, at de ikke debatterede forordninger o.l., der ikke var blevet forelagt dem. Heri gjorde man imidlertid regning uden vært, og som tidligere nævnt kritiseredes plakaten straks efter udsendelsen i den københavnske presse. Den 11. december 1835 fremførte den københavnske fabrikant, Henrik Gamst, i Roskilde stænderforsamling et andragende om plakatens snarlige ophævelse¹⁰. Hermed kom sagen ind i en ny fase, hvor statsmagten kom i den situation, at en afgørelse skulle forsvares overfor offentligheden. I administrativ praksis kom det til at betyde, at administrationen blev ivrigere for at skaffe sig rygdækning før en afgørelse blev truffet. Den enevældige statsmagt måtte, som det nogenlunde samtidigt blev fremført i den nystiftede Læseforening i København i et foredrag af Johan Adolph Fibiger, nu vænne sig til at høre den „offentlige Stemme“¹¹.

Den kongelige kommissarius ved Roskilde stænderforsamling, A. S. Ørsted, måtte nu, inden sagen blev behandlet af stænderne, forhandle med Danske Kancelli for at skaffe sig de nødvendige oplysninger. I et brev af 18. november bemærker Ørsted således,

9. Departementet for udenlandske Sager. Skrivelse af 21. oktober 1835. Koncept i: Udvandring 1793-1843. (RA).

10. Stændertidende 1835-36, spalte 364.

11. J. A. Fibiger: Forelæsning holden i Læseforeningen, 1836.

at plakaten er udkommet, uden at stændernes betænkning er blevet indhentet, hvilket ifølge forordningen af 28. maj 1831 formentlig ville have været fornødent. „For så meget bedre at kunne gaae denne Paastand imøde, ønskede jeg at faae nærmere Kendskab om de særdeles Grunde, som havde fremkaldt foranførte Placat, navnlig om de sammesteds omhandlede Haandværksassociationers Beskaffenhed . . .“¹². Ørsted fik som svar på sin anmodning fremsendt genparten af Danske Kancellis akter og måtte nu, hovedsageligt på dette grundlag, forsvare forbudets indhold og tillige den måde, hvorpå det var fremkommet, skønt han åbenbart personligt har ment, at det burde forelægges stænderne¹³. Desuden synes Ørsted at have henvendt sig ad privat vej til chefen for Departementet for udenlandske Sager, gehejmestatsminister Hans Krabbe-Carisius, idet der er bevaret et udateret fragment af dennes svarbrev til Ørsted. Den særdeles konservative gehejmestatsminister forsvarede naturligvis foranstaltningen med næb og klør og understreger tillige, at der ikke på nogen måde er lagt pres på Danmark fra udenlandske magters side. Samtidig lægger han ikke skjul på, at landets relative uafhængighed af udlandet kræver mådehold og forsigtighed¹⁴.

Ved mødet den 11. december i stænderforsamlingen blev der nedsat en komite bestående af nationalbankdirektør L. N. Hvidt, højesteretsadvokat Peter Salicat og Henrik Gamst trods Ørsteds modstand og understregning af, at det hele kun drejede sig om en ren midlertidig politiforanstaltning. Senere, ved et møde den 11. januar 1836, anmeldte sekretær Tage Algreen-Ussing en adresse fra ikke mindre end 1036 håndværkssvende i København, der protesterede mod forbudet. Den nedsatte komite udarbejdede nu en betænkning, hvis konklusion naturligvis mandede ud i, at plakaten burde ophæves. Et af komiteens vigtigste argumenter var, at forbudet ville hæmme håndværkernes dygtiggørelse og således skade landet økonomisk; det fremgår ligeledes af betænkningen, at komiteen var ganske klar over, hvilke lande det var forbudt at vandre i¹⁵.

Hvem der stod bagved indsamlingen af håndværkssvendenes

12. Da Kanc. 2. departement. Registrantsag nr. 734/1835 (RA).

13. Den kgl. kommissarius for provinsialstænderne for østifterne og Nørrejylland. Koncepter og indlæg 1835, sagen samlet på brevn. 44 (journalnr. 80) (RA).

14. Ørsted 96 fol. udateret fragment, ca. januar 1836 (Kgl. Bibl.).

15. Stændertidende 1835-36, spalte 364, 736, 1361 ff. Henry Bruun: Den faglige Arbejderbevægelse i Danmark I, 1938, s. 33-35. Marcus Rubin: Frederik VI's Tid, 1895, s. 509-10.

underskrifter vides ikke. Svendene har i hvert fald næppe selv taget initiativet. Biskop J. P. Mynster, der selv overværede det sidstnævnte møde i stænderforsamlingen og som i øvrigt karakteriserede plakaten som „dum“, nævner i et samtidigt brev, at petitionen (d.v.s. adressen) er forfattet af Orla Lehmann. Efter samme kilde skulle Ørsted ikke på forhånd have haft kendskab til denne adresse, derimod havde præsidenten for forsamlingen, professor J. F. Schouw, kendt den, men skulle dog have været betænkelig: „da vi fulgtes hjem, begyndte Denne (d.v.s. Schouw) at faa Øinene op og yttrede, at det gik dog ikke an, at Regjeringen kunde lade dem gjøre alt, hvad de vilde, og ophidse indtil den laveste Almue“¹⁶.

Om det virkelig er Orla Lehmann, der har forfattet adressen og eventuelt også organiseret indsamlingen af underskrifter fra svendene lader sig næppe eftervise, men der er ingen tvivl om, at de liberale kredse nærede stor interesse for håndværkssvendenes frie vandringsret på dette tidspunkt. Her åbnede der sig en mulighed for at angribe det enevældige styre, og samtidig kunne stændernes ret til at blande sig i lovgivningsanliggender underbygges. Desuden kunne et sådant initiativ vise de liberales demokratiske sindelag og påregne en vis folkelig interesse i byerne, naturligvis først og fremmest i København.

Ørsted gjorde sig i det hele store anstrengelser for at få komiteen til at trække forslaget om plakatsens ophævelse tilbage. Han fremførte de vanskeligheder, der ville opstå for svendene, når de havde opholdt sig i de forbudte lande og senere blev nødt til at rejse igennem de lande, der hørte til det tyske forbund, for at vende tilbage til Danmark. Endelig gav Ørsted en frygtindgydende skildring af de associationer og forsamlinger, der omtaltes i den famøse plakat, og „hvis Character ei kan være Forsamlingen be- kjendt“. Den kgl. kommissarius havde på forhånd ikke selv haft noget synderligt kendskab til disse sammenslutninger, men han havde fra pålidelig kilde fremskaffet oplysningerne. Skildringen skal gengives her, da den så udmærket viser konservative kredses opfattelse af den tyske liberale opposition, der på grund af forfølgelser til dels havde søgt tilflugt i nabolandene:

„Disse Associationer ere revolutionaire og systematisk organiserede. De have særskilte Love, Forstandere samt flere Classer

16. C. L. N. Mynster: Nogle Blade af J. P. Mynsters Liv og Tid, 1875, s. 321-322.

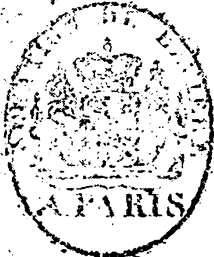
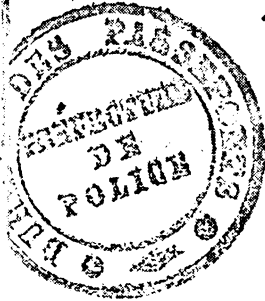
af Adepter i Forhold til Individernes moralske Evner og den Grad af Tillid, der Personlighed indskyder (sic!) Lederne. Medlemmerne forbinde sig med de afskyeligste Eder at virke, efter Stilling og Leilighed, til de fordærvelige Lærdommes Udbredelse, som udgjøre Gjenstanden for de hemmelige Sammenkomster. De udvalgte Individer forsynes med Penge af en egen oprettet Casse, samt med Exemplarer af trykte antimonarchiske og irreligiøse Skrifter, som skal forberede den paatænkte og forhaabede Opstand. Det er dem ligemeget, i hvad Grad saadanne forbryderiske Forsøg maatte lykkes, da man ikke uden ved en eller anden Leilighed at skride til Gjerningen ret kan vide, hvad der muligviis skulde kunde udrettes. Selv under ugunstige Omstændigheder ansees Uroeligheder som Fremskridt paa den udpegede Vei. De have deres egne saakaldte Catechismer og andre Flyveskrifter i denne Aand. Spørger man hvorfor just Haandværkerne ere blevne udsete til Redskaber for de skjændige Planers Udførelse, saa bliver Svaret, fordi den Borgerklasse er talrigest i alle Lande, dens Kaar i det Hele, om ikke kummerlige, dog middelmaadige, og i Særdeleshed i Betragtning af, at det just er Haandværkerne, som i deres unge Alder vandre omkring efter gammel Sædvane og støde samme allevegne; hvortil kommer, at de Revolutionaires Corruptionsforsøg i adskillige Armeer havde ikke været tilstrækkelig frugtbringende formedelst Disciplinens større eller mindre Modvirkning, som falder aldeles bort med Hensyn til de uerfarne og godtroende stundom liderlige Haandværkere . . .“¹⁷.

Videre anså Ørsted det for farligt for „Europas Roelighed“ at anmode om ophævelse af forbudet, højst kunne der blive tale om at henstille til kongen at lempe forbudet.

Ørsteds argumenter var måske ikke særlig stærke bortset fra skræmmebilledet, han manede frem for stænderne. Desuden var han, som tidligere nævnt, i en situation, hvor han skulle forsvare et forbud, som han måske ikke direkte var imod, men hvor han syntes misbillige den måde, hvorpå det var fremkommet. Det var dog en stilling, han ofte ville komme i som kongelig kommissarius. Der ligger i hans defensorat en henstilling til stænderne om at trække forslaget tilbage, fordi det er upassende at anmode om ophævelse af en kancelliplakat, som kongen har udsendt. Når

17. Østifternes stænderforsamling. Forhandlingsprotokol D, 1835–36, s. 147–148. Referatet i Stændertidende er noget forkortet. (RA).

Guffen...
 By begniffen...
 Paris, 18 mai 1837
 Henry

 Sabayere par
 Strasbourg
 N. Jow. L. Darnice
 Par Strasbourg
 Paris le 18 Mai 1837
 L. de Lupte & Lotte
 Le Clief & Dumeau

 O...
 vii

To sider af tømrersvend Carl Georg Niensens vandrebog. Bogen er udstedt af Københavns politi (Contoiret for Reisende) den 1. december 1835, og vi må derfor gå ud fra, at politiet har formænet ham efter plakaten ordlyd. Umiddelbart efter bogens udstedelse drog han afsted, 17 år gammel, med

No 3297
 Udbetalt p[er] 22de Sept:
 1837 k[on]gl[ig]t i[n] s[er]v[is]t
 n[un]d St. Gallen
 Juni 28. Nov.
 1837
 Cant: Polzeij

Juni 28de sat p[er] l[ig]t[et]en Udb[et]alt i[n] s[er]v[is]t
 Juni 28de sat p[er] l[ig]t[et]en Udb[et]alt i[n] s[er]v[is]t
 Besat 3 auser
 Juni 28de sat p[er] l[ig]t[et]en Udb[et]alt i[n] s[er]v[is]t
 Juni 28de sat p[er] l[ig]t[et]en Udb[et]alt i[n] s[er]v[is]t

en mindre sum penge til sit foreløbige underhold og turede rundt i Europa de følgende år. De gængsne sider viser, at han både har opholdt sig i Schweiz og Frankrig. Det kgl. bayerske gesandtskab i Paris har viseret hans vandrebog i Paris i 1837 (Gesandtskabet i Frankfurt a. M.).

kongen har udsendt den på denne måde, er det fordi, han har haft særdeles gode grunde dertil. Desuden var det en temporær foranstaltning, der meget vel allerede kunne være ophævet, inden stænderne havde færdigbehandlet sagen.

Ved det påfølgende møde i stænderforsamlingen den 13. februar fandt afstemningen sted, om stænderne skulle indgive petitionen om ophævelsen af forbudet, men her bortfaldt sagen, med 36 stemmer mod 29¹⁸. Nu er det vel tvivlsomt, om det er selve Ørsteds beskrivelse af de hemmelige sammenslutninger i udlandet, der har fået stænderne til at lade sagen falde, derimod var hans anseelse stor både blandt liberale og konservative på dette tidspunkt, hvad der meget vel kan have spillet en betydelig rolle ved afstemningen. Stænderinstitutionen var desuden endnu ny og uprøvet, og respekten for kongelige afgørelser var stadig stor blandt mange af dens medlemmer.

Den moderat-liberale J. C. Drewsen giver i et brev et indtryk af stemningen i stændersalen ved mødet den 10. februar:

„Idag havde vi Sagen om Haandværksvendenes Reiser for. Jeg har aldrig fundet den af saadan betydenhed, at man for dens Skyld skulle lægge sig ud med Kongen. Ussing var meget moderat, og da jeg stod op for ogsaa at sige Noget, blev det Halve siddende i Halsen, da jeg saae Ørsteds bekymrede Ansigt. Denne Sag, der engang syntes at ville foraarsage megen Larm, dør saaledes hen, eller kommer med saa svag Røst, at den neppe vil høres. Gid Kongen kun altid vilde lade Sagen gaae sin egen Gang og være overbevist om, at vi – jeg mener Nationen – naar vi ikke ægges, ere et godt og roligt Folk“¹⁹.

Ørsteds indtrængende henstilling til stænderne kan dog kun have haft forbigående virkning på Drewsen, idet han umiddelbart efter afstemningen den 13. februar ytrer sin misfornøjelse med, at det yderst underdanigt formulerede andragende blev nedstemt²⁰.

Det spørgsmål kan dernæst stilles, om det kan oplyses, hvem der har givet Ørsted de informationer, der sætter ham i stand til at give skildringen af de revolutionære sammenslutninger, der også havde deres fangearme ude efter danske håndværkssvende. I det arkiv den kongelige kommissarius for provinsialstænderne

18. Stændertidende 1835–36, spalte 1384.

19. Brev af 10. februar 1836 fra J. C. Drewsen til Jonas Collin. Collinske brevsamling XXVI (Kgl. Bibl). Delvis cit. hos Marcus Rubin: Frederik VI's Tid, 1895, s. 510 (fodnoten).

20. Brev af 13. februar 1836 fra J. C. Drewsen til Jonas Collin (anf. samling).

i kongeriget har efterladt sig synes der ikke at være materiale, der kan belyse sagen. I Departementet for udenlandske Sagers arkiv, i den gruppe, der vedrører gesandtskabet i Frankfurt, findes adskillige „Untersuchungssachen ueber politische Umtriebe in Deutschland“ fra 1820erne og 1830erne. En del af sagerne er trykte beretninger, der bl.a. redegør for den virksomhed, de tyske Burschenschaften udfoldede. Flere af disse trykte beretninger er for øvrigt også fundet i Københavns politidirektørs arkiv. Det understreges i flere af disse „Untersuchungssachen“, at der ikke alene deltog studenter i disse bevægelser, men at det også var lykkedes at få en del håndværkere interesserede. En beretning, der ganske vist først udsendtes 1836, søgte netop at påvise, at de ulovlige politiske sammenslutninger indenfor det tyske forbunds område havde forgreninger i nabolandene, hvad der for øvrigt allerede fremgår af titlen: „Zusammenstellung der Ergebnisse aus den in Deutschland geführten Untersuchungen, bezüglich des politischen Treibens in der Schweiz insbesondere der Verbindung „Das junge Deutschland“ nach den der Bundes-Central-Behörde bis 14ten Januar 1836 zugekommenen Akten“. Det er kildemateriale af lignende art vi må regne med, at Ørsted har øst af, da han skulle forsvare plakaten. Han kunne imidlertid også ty til Fr. von Pechlins indberetninger fra Frankfurt, der også berettede om de hemmelige foreningers skumle planer. Således skulle der i 1835 befinde sig 6000 flygtninge i kanton Bern, der pønsede på at angribe det tyske forbund. Først skulle Konstanz og Lindau angribes, derefter skulle man rykke længere frem. „Wenn die Unternehmung den gehofften Anhang findet und Consistenz gewinnt, so ist Frankfurt das Hauptziel, bis zu welchem vorzudringen im Plane liegt“²¹.

Det er således overvejende udenrigspolitiske hensyn, der bevirker, at forbudet mod svendenes vandringer udstrækkes til kongeriget og hertugdømmet Slesvig. Om der kunne være opstået diplomatiske vanskeligheder, såfremt for ex. de kongerigske svendes vandrebøger var blevet forsynet med en særlig påtegning, der tillod dem frit at passere grænsen, får stå hen, men von Pechlins indberetninger herom har virket som et pres. Det fremgår desuden bl.a. af de ovennævnte beretninger at de politiske bevægelser, der voksede frem i Mellemeuropa, blev overvåget nøje. De regerende fyrster var bekymrede og nervøse over udviklingen, og deres

21. Departementet for udenlandske Sager. Alm. korrespondance. Udvandring 1793-1843. Indberetning fra Pechlin af 27. februar 1835, nr. 14 (RA).

reaktioner var ofte panikagtige. Frederik den 6. adskilte sig i denne henseende ingenlunde fra sine fyrstelige kolleger i det tyske forbund. Det har utvivlsomt heller ikke været uden betydning for den danske regerings handlemåde, at politiske bevægelser, der kunne ændre det tyske forbunds statsretslige stilling, også var særdeles uønskede for monarkiets integritet.

Hvorledes kontrollen herefter har været med svendenes vandringer, har vi desværre ikke mange vidnesbyrd om. En del dispensationsansøgninger fra håndværkere er bevaret i Departementet for udenlandske Sagers arkiv frem til 1848, i Udenrigsministeriets arkiv findes enkelte ansøgninger fra 1849–50, men det er ikke særlig mange svende, der er gået denne besværlige vej²². En sådan dispensation kunne for øvrigt kun ske ved kongelig resolution. Danske Kancelli fik dog ved kongelig resolution af 25. maj 1844 mulighed for at afgøre sagen ad mandatum, „når der i den Paa-gjældendes Personlighed og øvrige Forhold intet er, der lader befrygte Misbrug“. Da en guldsmedesvend i 1845 ansøgte om tilladelse til at rejse til Schweiz, gik ansøgningen alligevel til kongelig resolution på grund af de urolige indre forhold i forbundsstaten (Sonderkrieg). Kancelliet anbefalede dog alligevel dispensationen, men kongen afslog ansøgningen²³.

Straffen for at overtræde forbudet, der bestod i at lovbryderen først et år efter sin hjemkomst kunne vinde borgerskab på sin profession, må siges at være overordentlig mild. Der er ikke fundet eksempler på, at denne straf er blevet eksekveret; om det overhovedet er sket, er vel tvivlsomt. Det må dog ellers have været forholdsvis let for politimestrene at undersøge viseringerne i de hjemvendende svendes vandrebøger.

Det gik ikke særlig hurtigt med at få ophævet „den aldeles temporaire“ politiforanstaltning, først ved lov af 12. februar 1862 (pasloven) faldt den bort, selv om den ikke havde været praktiseret de sidste 12–13 år. I flere tyske stater diskuterede man at indføre visse lempelser i forbudet, men fra den danske centraladministrations side vises ingen interesse for sådanne lempelser, da gesandten i Frankfurt indberettede herom. Tværtimod understregede departementet i sin svarskrivelse, at i monarkiet opretholdtes forbudet i sin fulde udstrækning og dispensationer gives kun ved kongelig

22. Departementet for udenlandske Sager. Alm. korrespondance. Håndværkere 1835–47. Udenrigsministeriet I A 1848–56. Håndværkere (RA).

23. Da Kanc. 2. departement. Kgl. resolution af 12. december 1845 (RA).

resolution²⁴. Kort forinden havde departementet imidlertid forhandlet med Belgien om lettelser for håndværkssvendes adgang til dette land! Den belgiske forvaltning meddelte via de sædvanlige diplomatiske kanaler, at den var villig til at ophæve forpligtelsen for danske håndværkssvende, der ønskede at passere den belgiske grænse, til at medbringe rejsepas og dermed svare pasgebyr. Det belgiske politi ville fremtidig anerkende vandrebøger som pas, når de modtog en anordningsmæssigt udfyldt vandrebog fra de danske myndigheder. Både Danske Kancelli og Departementet for udenlandske Sager stillede sig positivt overfor tanken og et sæt udfyldte vandrebøger blev fremsendt, en dansk for kongeriget og en tysk udgave for hertugdømmerne²⁵. Formelt har forbundet ikke noget at gøre med de belgiske forhandlinger, og det er naturligvis klart, at man fra dansk side ikke nævner plakaten af 23. oktober 1835 under forhandlingerne. Forbudet var af temporær art, og de vandrende svende kunne få glæde af ordningen, når plakaten blev ophævet.

En enkelt tysk stat, Sachsen, prøvede derimod at begrænse svendenes vandringer yderligere ved at fordre, at den rute, som svendene ville følge, skulle anføres i vandrebogen, i det mindste skulle de lande angives, som den pågældende ville besøge. Desuden krævede man vandrebog samt eventuelle medfølgende dokumenter og bevisligheder udfærdiget på tysk. Overfor disse fordringer, der indberettedes af den kongelige chargé d'affaires i Dresden, E. V. Coopmans, stillede Departementet for udenlandske Sager sig ganske afvisende efter at sagen havde været sendt til høring i Danske Kancelli og hos Københavns politidirektør²⁶.

Den enevældige danske regerings administration af plakaten synes således stedse at være dikteret af hensynet til et godt forhold til det tyske forbund. Man holdt sig strengt til de retningslinier, der i sin tid var udstukket af forbundsdagen og fra dansk side ønskedes ingen uro eller diskussion om dette spørgsmål. Krabbe-Carius' tidligere nævnte påstand om, at der ikke er blevet lagt pres på Danmark underbygges af det bevarede kildemateriale. Plakaten kan derfor næppe heller karakteriseres som et politiovergreb, der havde til

24. Departementet for udenlandske Sager. Kopibog 1841 (for „Departemental ikke-politisk Brevvexling“), skrivelse af 4. december 1841. Gesandtens indberetning i det tidl. anf. læg: Udvandring 1793-1843 (RA).

25. Sagen i det tidl. anf. læg: Udvandring 1793-1843 jvf. Kopibog 1841 (for „Departemental ikke-politisk Brevvexling“), skrivelse „an den kgl. Gescäftsträger in Brüssel“ 29. maj 1841 (RA).

26. Coopmans indberetning af 10. august 1837 i anf. læg: Udvandring 1793-1843 (RA).

hensigt at hindre politiske bevægelser blandt håndværkerne i Danmark. Denne hensigt med forbudet kan meget vel være taget med i betragtning under overvejelserne, men afgørende har det ikke været. For øvrigt var der ingen, der forhindrede håndværkssvende i at danne foreninger i Danmark, selv om Danske Kancelli kunne forbyde foreninger af politiske grunde²⁷. I hvor høj grad svendene har overtrådt forbudet, lader sig vanskeligt konstatere af det bevarede kildemateriale, men der er god grund til at tro, at myndighederne har lukket øjnene overfor eventuelle overtrædelser. Af enkelte bevarede vandrebøger fra personer, der har overtrådt forbudet fremgår, at de tyske pasmyndigheder ikke synes at have lagt hindringer i vejen for svende, der kom fra et af de forbudte lande. De fik lov at passere, og deres vandrebøger blev viseret på normal måde. Måske derfor høres siden den afsluttende debat i stænderforsamlingen ingen yderligere protester mod plakaten.

27. Poul Meyer: Foreningsfrihed under Enevælden. Juristen 1944, s. 437-444.

Øverste sekretær Erik Krag's virksomhed i Danske Kancelli indtil 1657

AF JOHAN JØRGENSEN

Erik Krag var født 1620 som søn af Christen Eriksen Krag til Lydumgård. Efter at have frekventeret Sorø skole var han 1642 immatriculeret i Padova og knyttedes umiddelbart efter hjemkomsten til Danske Kancelli, hvor han 18. april 1643 blev sekretær.¹ Ganske vist forlod han tjenesten 10. juni året efter, men 25. oktober 1645 vendte han tilbage og var fra da af og indtil sin død 1672 en af den danske centraladministrations ledende skikkelser.

1643 finder man Krag som vidne ved kronens mageskifter.² Men først efter sin fraværelse, der formodentlig må sættes i forbindelse med faderens død i begyndelsen af 1645,³ inddroges han for alvor i arbejdet.

1647 registrerede han sammen med Gabriel Akeleye to kister breve vedrørende Dronningborg,⁴ og sammen med sin nærmeste foresatte (og slægtning) øverste sekretær Otte Krag fik han 27. april af rigsrådet overdraget det delikate hverv at registrere Vibeke Kruses løsøre på Frederiksborg.⁵ Fra 1650 kendes kopier af vigtige statsakter, Fredrik III.s håndfæstning, adelens valgbrev for prins Christian, der er bevidnet af Erik Krag og Jørgen Reedtz.⁶ Krag's vigtigste hverv i disse år har dog sikkert været førelsen af de vigtige og omfattende Sjællandske Tegnelser, der for årene 1645 – august 1650 skyldes ham. Dette arbejde har han

1. Artiklen i Dansk Biografisk Leksikon XIII, 1938, s. 219 ff. (C. O. Bøggild Andersen) jfr. Meddelelser fra Rentekammerarchivet, 1872, s. 164.

2. Kronens Skoder I, s. 538 og 550–52, jfr. II passim.

3. 2. februar 1645 fik han bevilget bl. a. korntienden af Lydum sogn, som faderen var fradød; Jyske Registre anf. dato med en, som det synes, af Krag selv skrevet koncept.

4. Danske Kanc. B. 160 Indlæg til Registre og Tegnelser samt henlagte sager 1647, 6. december.

5. Sst. 1648, 29. april.

6. Aktskykker . . . til oplysning især af Danmarks indre Forhold i ældre Tid II, s. 96, Danske Magazin 4. Rk. VI, s. 44 ff.

rimeligvis påbegyndt 1646, da et brev af 28. januar 1645 ved en fejltagelse har fået dette årstal.⁷

En betragtning af de pågældende årgange lader ingen tvivl tilbage om, at Erik Krag er gået til værket med stor omhu. Brevene er omhyggeligt og ordentligt indført med hans karakteristiske faste og klare skrift. Også hans næsten pedantiske fortale dateret 31. december 1649 til det i forbindelse med tronskiftet det foregående år påbegyndte nye bind af Sjællandske Tegnelse vidner om hans trang til at have orden i tingene. Især kommer dette frem i den efterskrift, hvor han gør rede for, hvorledes brevene fra 7. maj 1648 udgik i hertug Frederiks navn som udvalgt prins og herre og medunderskrevet af de til enhver tid tilstedeværende rigsråder, for derpå fra 6. juli, da hyldningen havde fundet sted, at udgå underskrevet alene af den udvalgte konge, og omsider fra 23. december at udfærdiges „more solito“.

Samme år som Erik Krag vendte tilbage til Kancelliet, havde dette fået ny øverste sekretær, idet Iver Vind efter henved tyve års tjeneste trak sig tilbage fra denne krævende post. Endnu i 1644 havde han under hele forårs- og sommerkampagnen været kongens ledsager ombord på „Trefoldigheden“, og det var også faldet i hans lod at fungere som offentlig anklager mod den ulykkelige Peter Galt. Den af kongen selv konciperede ed, som Iver Vind havde aflagt i 1626, blev også gældende for efterfølgeren Otte Krag, da denne tiltrådte i januar 1645.⁸ Skiftet har næppe betydet nogen større ændring i forretningsgangen, der gav øverste sekretær en ganske enestående position. Betegnende er et par henvendelser til Otte Krag, hvoraf den ene drejede sig om en post som kancellibud, den anden om embedet som Gotlands biskop.⁹ Af større interesse er dog følgende brev fra Otte Krags nærmeste foresatte kansleren selv, Kancelliets chef:

Post salutem et amica officia,

Kiere Otte Krag, jeg sender herhos itt breff til D. Niels Poffuel-
sen beder gierne det maatte henskickis.

Jeg haffer aff Rectoris Schriffuelse forstandet hans k. Mayt.
att haffue giffuet en vng Studenter saa got som it expectants breff

7. Jfr. Afhandlinger om arkiver ved Rigsarkivets 75-års jubilæum 1964, s. 38.

8. Kancelliets Brevbøger 1626. 14. december, Kong Christian den Fjerdes egenhændige Breve udg. ved C. F. Bricka og J. A. Fridericia II, 1889-91, s. 48 f. og Sjællandske Registre 1645, 13. januar.

9. Danske Kanc. Indlæg til Registre og Tegnelse 1645, 9. maj, Kirkehistoriske Samlinger 4. Rk. II, 253 f.

paa en profession naar M. Jørgen From bliffer Mathematicus,¹⁰ huorfor jeg beder, dersom saadant i min frawerelse hereffter tenteris I daa hans May. wille erindre att Academia er bedre tient med, att der iblant mange holdis delectus vacante professione, end dersom en wed kongelig Breff præoccuperer nogen prærogatif for Andre, med minder det waar saa qualificeret en person att mand haffde aarsag med saadan benaading att obligere hannem til att expectere. Befahler eder hermed gud allmectigst i Wold. Aff Christianopol then 23. Mart. Ao. 1645.

Ch. Thomesen,
mpp.¹¹

På lignende måde finder man Otte Krag som mellemmand mellem kongen og rigsrådet.¹² Og som sin forgænger fik også han til opgave at varetage kongens interesser i vanskelige sager. Således holdt han sammen med hofprædikanten Laurids Jacobsen Hindsholm forhør over Dina,¹³ og sammen med en anden adelsmand gav han møde i Corfitz Ulfelds gård for på kongens vegne at få denne i tale. Otto Sperling, der beretter dette, gætter på, at formålet var at forkynde arrest for rigshofmesteren, der imidlertid havde absenteret sig.¹⁴

Karakteriseredes øverste sekretærs stilling således ved det nære forhold til kongen, må det ikke overses, at denne på sin side var frit stillet med hensyn til, hvem han ville gøre brug af, når bud og befaling skulle udgå. Christian IV synes at have forudsat personlig kontakt med de enkelte sekretærer som noget selvfølgelig. I hvert fald skrev han 11. september 1643 til kansleren i anledning af en skrivelse fra denne angående Thomas Dyre: „Mens huorledis hand som En, der haffuer tiendt y Chanseliit, haffuer faat ded breff paa ded fogederi, som Niels Hammer haffde, ded kan jeg inted tencke, Tii manden ma uerre god Nock, mens ieg talede aldrig med hannem et Ord, Ieg ued ickeheller, at hand lod underskriffue et breff huos mig, sa lenge hand uar y Chanse-liit“.¹⁵ Fra 1646 og 1647 kendes tre ordrer til daværende ældste sekretær Kjeld Krag om udfærdigelse af vigtige kongebreve (bl. a.

10. Dette indtraf 1647.

11. Indl. til Reg. og Tegn. samt henl. sager. anf. dato.

12. Aktstykker og Oplysninger til Rigsraadets og Stændermødernes Historie i Kristian IV.s Tid udg. ved Kr. Erslev III, 1888-90, s. 81, 106 og 110.

13. S. Birket Smith. Leonora Christina Grevinde Ulfeldts Historie I, 1879, s. 208.

14. Dr. med. Otto Sperlings Selvbibliografi oversat i Uddrag . . . af S. Birket Smith, 1885, s. 168.

15. Kong Christian den Fjerdes egenhændige Breve . . . V, 1883-85, s. 390.

vedr. reduktion af Rentekammerets personale),¹⁶ hvilket vel ikke kan opfattes som nogen forbigåelse af melleminstanserne kansler og øverste sekretær, idet disse kan have haft forfald.¹⁷ Men det meget store antal egenhændige breve fra kongen og et anseligt antal fra rigshofmester Corfitz Ulfeldt trådte i mangfoldige tilfælde istedet for missiver expederet gennem Kancelliet.¹⁸

Øverste sekretærs kendskab til de fra højeste sted udgåede be-falinger kan altså ikke forudsættes at have været udtømmende; spørger man om hans indflydelse på de afgørelser, som de fra Kancelliet udgående breve var udtryk for, må svaret blive, at den som regel er umulig at eftervise.

I almindelighed har formuleringen naturligtvis påhvilet Kan-celliet. Hvor et indlæg har fremkaldt kongebrev, har det ofte tjent som forslag for indledningen („narratio“), og i visse tilfælde har indlægget ligefrem været udformet som en koncept. Et godt eksempel herpå er Iver Vinds (og Otte Krags) ed, som kongen personligt havde konciperet. På lignende måde forholder det sig utvivlsomt med det brev, som 3. juli 1645 udgik til de i Køben-havn tilstedeværende råder, hvor slutningen lyder således „Det kommer os och hel underligt for, at naar de (adelen) med penge deris herre til deris fæderne lands defension skal undsethe, ere de icke ved middel, men naar de kronens gods til brugelig pant eller under deris birck kand bekomme, der da penge at vere for-haanden“.¹⁹ Ex ungue leonem.

Medens det må antages, at kongebreve udfærdiget efter ordre fra øverste sekretær eller andre sekretærer giver udtryk for be-slutninger, der er taget af højere instans, som regel kongen,²⁰ forholder det sig muligvis anderledes med de sager, hvorom det bemærkes, at de har været behandlet af kansleren.²¹ Dennes stil-ling som Kancelliets og dermed også øverste sekretærs chef var udtrykkeligt fastslået i dennes ed, hvor det i det 15. og sidste afsnit hed, at han i sin bestilling ville være kansleren lydige.

16. Sst. VI, 1885-86, s. 182, 238 og 321 f.

17. Jfr. Iver Vinds meddelelse til kansleren 1627 om at indkaldelsesbrevene til rådsmødet ikke var blevet udfærdiget i Kancelliet, men hos kongen, Aktstykker og Oplysninger til Rigsrådets og Stændermødernes Historie II, 1887-88, s. 29.

18. Jfr. Forordninger, Recesser og andre kongelige Breve . . . ved V. A. Secher V, 1903, indledningen. Andre missiver af denne art kan findes i lensregnskaberne og i Rente-kammerets indkomne ordre og breve (Danske Kanc. B. 180).

19. Aktstykker og Oplysninger til Rigsraadets og Stændermødernes Historie III, s. 144 f. Kongeligt diktat kan muligvis også tænkes at ligge til grund for Sjællandske Tegnel-ser 1645, 14. marts, der bærer dateringen Kastrup.

20. Jfr. Kong Christian den Fjerdes egenhændige Breve V, s. 500 og VI, s. 155.

De spørgsmål kansleren især tog sig af synes at have været af kirkelig og undervisningsmæssig art. Men vil man opfatte ham som lederen af landets centraladministration på dette område, må det erindres, at han i kongen havde en foresat, der absolut ikke tog sig sine pligter som kirkens hoved let. Det var Christian IV, der personligt sørgede for, at der udnævntes voldgiftsmænd til at dømme i en strid mellem magistraten og hospitalet i Helsingør.²² Og når missivet til Jesper Brochman om udnævnelsen af Georgius Witzlebius til theologus på Sorø akademi og præst sammesteds bærer påtegning om at være blevet udfærdiget efter hr. kanslers befaling,²³ ligger der heri en advarsel mod at bygge for meget på sådanne påtegninger, eftersom det fremgår af brevet, at kongen selv havde lært den pågældendes gaver på stolen at kende. Dertil kom så de dispositioner, kongen kunne træffe helt uden om kansleren, således som det erfares af Christen Thomesens ovenfor anførte brev til Otte Krag.²⁴ Hvor vanskeligt det kan være at afgøre, hvor afgørelsen af en bestemt sag er faldet, ser man af kongens brev til kansleren 3. februar 1646, da kansleren havde foreslået Hans Svane til professor i theologi. Vel billigede kongen indstillingen, men det fremgår rigtignok tillige af brevet, at kanslerens indstilling har været noget forbeholden, idet han har beklaget sig over, at der var så få at vælge iblandt.²⁵ Dette må betyde, at Svane er blevet valgt som det mindre onde, eventuelt som eneste mulighed. I sager af denne art turde det være ilde anbragt at tale om kongens vilje eller kanslerens indflydelse.²⁶

Vi vender os atter til øverste sekretær. Thi hans virksomhed er ingenlunde udtømmende skildret gennem en betragtning af de

21. Fra 1642 angives det i brevbøgerne, hvem der i Kancelliet har haft visse sager til behandling. En gennemgang af den trykte udgave for de fire første måneder af nævnte år har givet flg. resultat: Kansleren 36 expeditioner, Iver Vind 24, Otte Brockenhuus 9, Otte Krag 2 og Otte Brahe 1. Endvidere er to missiver til Corfitz Ulfeldt 1. og 3. januar 1644 betegnet som udfærdiget efter kongens ordre (Sjællandske Tegnelse anf. dato). Bevarede koncepter viser, at Otte Krag har konciperet de to med hans navn mærkede breve, samt et hvor både hans og Iver Vinds navn forekommer (17. april 1642).

22. Kong Christian den Fjerdes egenhændige Breve VI, s. 3.

23. Sjællandske Tegnelse 1644, 25. marts.

24. Tre koncepter til Sjællandske Tegnelse 1645, 24. december dateret Flensborghus, hvor kongen da opholdt sig, bærer påtegningen: Efter hr. kansler Reventlows ordre og af ham gennemset. Såvel Christian Thomsen som Otte Krag har åbenbart fået lov at nyde julefreden. Et andet spor af vicariat fra Tyske Kancelli har vi vel i det „Patent“, der uden varsel dukker op i Sjællandske Tegnelse 17. november 1645 (forbud mod hvervning, dateret Haderslev). I Sjællandske Tegnelse 17. januar 1655 er der endog tale om et „obne Patent“.

25. Kong Christian den Fjerdes egenhændige Breve VI, s. 132 f.

26. Anderledes C. O. Bøggild Andersen, Statsomvæltningen i 1660, 1936, s. 33 note 75.

udfærdigede kongebreve. En vistnok meget betydelig del af hans arbejde lader sig ikke mere spore, eftersom han havde at forelægge sagerne mundtligt, og der ikke førtes bog over de indkomne skrivelser. Vi har fra 1640'erne bevaret enkelte prøver på sådanne expeditioner, der ikke førte til udfærdigelse af breve. Der er i kopi bevaret en ansøgning fra præsten i Landskrone, hvori denne 28. februar 1644 bad om at måtte tage ophold i København. På denne ansøgning havde Iver Vind samme dag noteret, at kongen havde svaret, at præsten burde blive hos sin menighed. 8. marts blev det dog tilføjet, at han kunne blive indtil videre, da det meste borgerskab var rejst, hvilken påtegning åbenbart har erstattet et egentligt kongebrev.

I denne forbindelse kan også nævnes et indlæg af 4. august 1644 fra mag. Hans Swan i anledning af at lensmanden på Kalundborg Hans Lindenov, der var kongens svigersøn, alvorligt havde anmodet ham om at oplade Besser kirketidende til Jens Brun på Samsø. Ansøgningen var stilet til den udvalgte prins, som da førte regeringen, og er blevet forsynet med påtegningen: Hans fyrstelige nåde vil intet her udinden forandre. København Slot 13. august 1644. Påtegningen er signeret af Otte Krag, der har været øverste sekretærs vicar, som prinsen har været kongens. Expeditioner af denne karakter kunne foregå med stor hast. En ansøgning af 24. august 1644 fra Johannes Boisen om en ægt- og arbejdsfri bondegård fik 28. august påtegning om, at kongen ønskede lensmandens erklæring. Denne forelå – det drejede sig om Københavns len – samme dag, og 1. september kom bevillingen „efter kanslers ordre“.²⁷

Det må dog med det samme nævnes, at der samtidig kunne være sager, som var længe undervejs. Således findes blandt indlæg til Registre og Tegnelser under 25. maj 1645 et aktstykke med påtegningen: Jørgen Bjørnsens mål på en plads i Christianshavn, er herpå skøde udstedt Hafn. 15. november 1647.

Sammenfattende kan det om øverste kancellisekretærs embede siges, at det i slutningen af Christian IV.s regeringstid må have været mindst lige så krævende, som det var et halvt århundrede tidligere, da kongen overtog regeringen.²⁸ Den daglige direkte kontakt med kongen har selvfølgelig givet rig lejlighed til på-

27. Sjællandske Tegnelser anf. dato. Den hertil hørende og de i det foregående nævnte ansøgninger findes alle i Danske Kanc. Indlæg til Registre og Tegnelser under de pågældende datoer.

28. Afhandlinger om arkiver ved Rigsarkivets 75-års jubilæum 1964, s. 31–38.

virkning af denne, men hvornår, i hvilket omfang og i hvilken retning dette har fundet sted, lader sig næppe eftervise.

Tronskiftet i 1648 fik virkninger også for kancelliet, efterhånden. Ganske vist har Otte Krags fortsatte virke som øverste sekretær uden tvivl betydet en videreførelse af arbejdet i de gamle baner, men på højeste sted synes der at have været interesse for administrative reformer. Allerede i april 1648 påbegyndtes organiseringen af regeringskancelliet i Glückstadt, der ved anordningen af 1651 fik kollegialt tilsnit, og i hvert fald med Admiralitetskollegiets oprettelse 1655 nåede kollegiestyret også til København.²⁹ Foreløbig synes Danske Kancelli kun at have mærket interessen i form af forespørgsler om, hvorledes arbejdet skred frem; således er det i det mindste rimeligt at opfatte de fra begyndelsen af 1650'rne stammende lister over, hvem der førte Registre og Tegnelser, og hvor vidt man var.³⁰

Efter otte års tjeneste rykkede Otte Krag i juni måned 1653 op i Rigsrådet. Som efterfølger i Kancelliet fik han Erik Krag, hvis bestalling først er indført i Sjællandske Registre under 1. juni 1654, skønt koncepten bærer datoen 18. oktober 1653, Månedspension og årssold skulle begynde fra 22. juni 1653, og der kan næppe være tvivl om, at dette er datoen for Erik Krags faktiske tiltrædelse.

Ud over det allerede anførte vides der ikke meget om Erik Krags virksomhed før han udnævntes til sit vigtige embede. At man kan finde koncepter fra hans hånd, men ikke mange, skal kun nævnes for fuldstændigheds skyld;³¹ i øvrigt er det kun lykkedes at fremdrage følgende brev fra Erik Krag til hans nærmeste foresatte, der dog har en vis interesse som vidnesbyrd om tonen mellem kancelliherremændene.

29. Det er på ingen måde udelukket, at Rentekammeret allerede længe før har haft en kollegial arbejdsform. underskriftsrækken på de derfra udgående kvitteringer tyder derpå. At Rentekammeret før 1660 skulle have udgjort en afdeling af Kancelliet (således endnu Vejledende Arkivregistraturer XII, Rentekammeret I, 1964 s. 3) er næppe bevisligt. Vel var Kancelliet i vid udstrækning sekretariatet for Rentekammeret, men fra Kancelliets side synes man at have opfattet væsentlige dele af denne korrespondance som uvedkommende, i det mindste er adskilligt udeladt i Registre og Tegnelser (jfr. Danske Kanc. B 146 Koncepter til restancebreve og B 148 Koncepter til restsedler).

30. Arkivvæsenets arkiv. Ældste efterretninger om Rigsarkivet -1660 og Div. akter vedk. Danske Kancellis arkiv (1572-1848).

31. Koncepter til Smålandske Registre 1652, 24. og 25. marts.

Saluten et officia semper paratissima.

Kiere Otte Kragh och kiere Fetter ieg bekom i gaar de trende mig tilskickede Kongelige Missiuer betacker dig for det som mig angick de andre tuende haffuer ieg paa sine tilbørlige steder laadet leffuere och talet tilforne med Hr. Canceler effter din begiering om Jørgen Munkes, som suarede at det haffde ingen betenckning effterdi der vaar gangen dom till vdeskning i Jylland som hand och haffver viist mig, Jeg sender dig och herhos et bref till dig om det samme fra Peder Langhe som Jørgen Munck leffverede mig och Canceler haffuer brudt, Befaler dig her med vnder Guds Trygge beskermselse,

Hafniæ 1. May Anno 1650.

Erick Kragh Mp.³²

I begyndelsen kom Erik Kraghs virksomhed som øverste sekretær ikke til at adskille sig meget fra forgængernes, således som vi ser det af de hverv, der blev ham overdraget af kongen og af andre. På kongens vegne optrådte han i sagen mod Oluf Daa til Holmgård,³³ og denne eftervirkning af Corfitz Ulfelds fald fulgtes af en ordre til Peder Vibe og Hugo Lützwow om at levere Erik Krag de adkomstbreve, de efter befaling havde taget til sig, vedrørende det gods i Norge, som Hannibal Sehested havde afstået; det blev nu pålagt Krag at lade kancelliherrremændene registrere disse breve, så at de indtil videre kunne være i god forvaring hos ham.³⁴ Her finder man således øverste sekretær som bestyrer af Kancelliets arkiv. Det er måske tvivlsomt om A. D. Jørgensen har ret i, at han først efter kanslerens død 1657 kom i besiddelse af nøglen til arkivhvelvingen.³⁵ Der kan i denne forbindelse være grund til at nævne, at ordning af Danske Kancellis arkiv, hvoraf der var spor endnu omkring århundredskiftet, på visse punkter synes at gå tilbage til 1640'erne og 1650'erne. Det gælder i hvert tilfælde den topografiske ordning af indlæggene, idet man bag på et indlæg af 10. september 1644 finder påskriften: „Fyen och smaal. Anno 44. 45“, ligesom der på bagsiden et indlæg til Smålandske Registre 5. marts 1653 med en samtidig hånd er skrevet: „Fyensche och Smaalandsche Indlege

32. Danske Kanc. Indlæg til Registre og Tegnelse 11. maj 1650 IV.

33. Sjællandske Registre 1655, 13. august.

34. Sjællandske Tegnelse 1656, 18. marts.

35. A. D. Jørgensen, Udsigt over de danske Rigsarkivers Historie, 1884, s. 39.

Anno 1653 in Januari, Febr., Marty, April, May, Juny, July... Effter Alphabe“. Jævnside hermed har der været en række for „Alle Landene“ som et indlæg af 28. aug. 1645 er påtegnet 1645. Det skel i henlæggelsesmåden som nu findes ved 1650³⁶ er administrationshistorisk ubegrundet. Rimeligt er det vel også, at de gamle pakker „Indkomne breve til kanslerne“ og „Indkomne breve til oversekretærene“ går tilbage til 17. århundrede. En række indlæg var netop adresseret til Kansleren eller øverste sekretær. For Erik Krags vedkommende er der bevaret en mængde indlæg, i virkeligheden rester af hans embedsarkiv.³⁷

Afgørende var naturligvis som hidtil den direkte kontakt med kongen.³⁸ Vi ser det af f. ex. Niels Banners brev fra Abrahamstrup 26. september 1655 med klage over, at lenets bønder var meget „hornachett“ og ikke til at få til at drive avlen der til stedet, hvorfor han bad Krag som sin gode gamle ven fly sig nogen straf på dem eller et kongebrev med skarp kongelig befaling om at mutvillige skulle straffes. Niels Banner kunne ikke sige, hvor „bansatt“ der var, og ventede trøst. Otte Krag havde tit hjulpet, så at de var kommet på Blåtårn for deres trodsighed. Og 1. oktober udgik da kongebrev til bønderne under Abrahamstrup med formaning om lydighed mod Niels Banner, såfremt de ikke ville straffes.³⁹

Og lige som kansleren, som vi har set, i givet fald måtte søge øverste sekretærs bistand, således kunne også en rentemester komme i denne situation, som det fremgår af følgende brev:

36. Meddelelser om Rigsarkivet for 1898–1900 af C. F. Bricka, 1901, s. 27 „Indkomne Breve til danske Kancelli“ . . . ere blevne registrerede enkeltvis til og med 1650 . . . At Registreringen var standset ved 1650, havde sin grund i, at Brevene fra Tiaaret 1651–60 ere tilstede i en saa overvældende Mængde, at det ville tage en aldeles uforholdsmæssig Tid at registrere dem Stykke for Stykke. For disse 10 Aar er da nu valgt en anden Fremgangsmaade, nemlig at ordne de indkomne Breve sammen med Koncepterne til de udgaaede Breve efter de over disse førte Kopibøger.“ – En samtidig påskrift som „Fyenn 1635“ på et indlæg af 21. sept. 1635 kan friste til at antage denne ordningsmåde for endnu ældre; et spørgsmål, som dog ikke skal forfølges videre her.
37. Jfr. Danske Magazin 5. Rk. III, 148 f. og 291 og 7. Rk. V, 216 ff.
38. Jfr. indlæg til Smålandske Registre 7. oktober 1656: „Med Secreteren herom at tale, naar det kand være beleiligt for dennom (ansøgerne) till hans ko: Ma:tt om Naade at Supplicere“ (Påtegning af lensmanden på Nykøbing Ove Schade).
39. Sjællandske Registre 1655, 1. okt. med indlæg. Andre indlæg er trykt hos C. F. Wegener. Historiske Efterretninger om Abrahamstrup I, 1855, s. 188 f. („Der Seer saa forbandet JIde wd . . .“ etc.) og s. 192 („Recommandere Mig Altid till ded beste hoes hans kongl. Mayst. och tench paa mig, nahr den Suage vid døden Affgaaar j Fyen . . .“).

Kiere Erich Krag och Kiere Broder

Ieg beder wenligen du ville anholde hos H. K. M. att huad aff Renteriet er Vdgiffuit i Lepines sag maa examineris och con-fereris med hands andgiffuent aff huem H. K. M dertil vil com-mittere. Thi det er Rentemesterne haart att di schulle blahmeris och accuseris wret att haffue Refereret da di dog ex officio och effter Naadigst befalung haffuer giort deris Relation effter di documenter som findis paa Renteriet. H. K. M. salverer dermed sine troe tieneres reputation mod saadanne personers wfonderede andgiffuent.

Peder Wibe,
mp.⁴⁰

Også Bremerholms admiral Christoffer Lindenov fandt sig foran-lediget til at henvende sig til øverste sekretær. Velkendt er hans brev til Otte Krag om de misligheder der under Corfitz Ulfelds auspiciér foregik med tømmerleverancerne til flåden.⁴¹ En halv snes år senere skrev han til Erik Krag, at hans løn, som skulle udredes af afgiften af Skanderborg, ifølge rigens marsks udsagn næppe kunne udredes på grund af forskellige indvisninger. Lin-denov anmodede derfor Krag om at udvirke ordre til marsken om betaling.⁴²

Endelig fører en anmodning fra Henrik Rosenvinge i Rotterdam over på det udenrigspolitiske område, idet Erik Krag her blev bedt om hos kansleren (til hvis domæne udenrigsstyrelsen hørte) at drive på kommentarer til traktatudkastet med England. Sam-tidig takkede han Krag for dennes store omhu for sagen.⁴³

Øverste sekretær modtog ikke blot ansøgninger som de her an-førte men også nyhedsbreve. Som et godt eksempel på denne ka-tegori kan nævnes et brev fra forgængeren Iver Vind, der 12. december 1653 skrev, at Frants Pogwisch var død, at der var kom-met 12 eller 14 hollandske øxnekøbmænd til Jylland, og at en del af adelen allerede havde solgt for 30–31–32 og 33 rd. parret.

40. 26. februar 1654 udfærdigedes i overensstemmelse hermed missive til Axel Urup og Henrik Bjerlke om at examinere forrige berghauptmand Christian Lepines sag med hensyn til Renteriets udgifter, og afgive beretning derom. Sjæll. Tegn. 1654, 26. febr. m. indl.

41. Johan Jørgensen, Det københavnske patriciat og staten ved det 17. århundredes midte, 1957, s. 73.

42. Indlæg til Jyske Tegnelse 1655, 2. december.

43. Indlæg til Sjællandske Tegnelse 1654, 16. juli.

Selv havde Vind haft besøg af en Bremer og købmanden selv ventedes i disse dage. Korn af alle slags gjaldt kun ringe, rug og byg 8–8½ mrk. tønden. Han ville gerne høre nyt om freden mellem englænderne og hollænderne, og bemærkede, at adelen ville lide stor skade, hvis der ikke kom fremmede skibe under landet. Endelig ville han underrettes om Corfitz og Ebbe Ulfelds opholdssted.⁴⁴

Nogen bedre underrettet i datidens Danmark end øverste sekretær har man sikkert haft svært ved at nævne.

Om Erik Krag's indflydelse er det ikke lettere at udtale sig end om hans forgængeres. Man kan se, at han har deltaget i arbejdet med Admiralitetskollegiets indretning,⁴⁵ og vi ved, at han var med til at forhandle med Selio Marselis om Lykken kobberværk i Norge⁴⁶ (selv havde Krag også interesser i norske kobberværker og savbrug⁴⁷) men der foreligger intet om, hvilken holdning han har indtaget. Af så meget større interesse bliver derfor en af Erik Krag udarbejdet koncept, angående et principielt spørgsmål – om indskyderne i Ostindisk Kompagni,⁴⁸ der påtænkes reorganiseret, skulle mødes til forhandling om kompagniets forhold eller ikke – idet denne koncept er blevet gennemrettet af Krag's nærmeste foresatte, kansler Christen Thomesen således, at det udgåede brev på dette punkt fik det modsatte indhold af, hvad koncipisten havde tænkt sig:

G. A. W. At efftersom det Ostindiske Compagnie som i Voris Elschl. Kiære Hr. Faders S. och høilofflig i hukommelses Tiid tilforne her i Riigerne haffuer veret oprettet paa nogle Aars Tiid at vere kommen till acters saa at samme Compagnie icke

G. A. V. At efftersom det Ostindische Compagnie som i vores elschl. Kiære Hr. Faders s. och høyloflig Hukommelses Tid tilforne heri Riget haffr werit oprettet, paa nogle Aars tid at were kommen til agters, saa at samme Compagnie formedelst

44. Danske Kanc. Henlagte sager. anf. dato.

45. Indlæg til Sjællandske Registre 1655, 29. august.

46. Norske Rigsregistranter 1658, 4. december.

47. Det Trondhjemske Selskabs Skrifter III, 1765, 319 jfr. 348 og Norske Rigsregistranter 1657, 15. april og 1660, 2. okt.

48. Richard Willerslev kender i sin afhandling om Ostindisk Kompagni i Hist. Tidsskr. 10. Rk. VI, 634 kun det i Kjøbenhavns Diplomatarium V, 389 aftrykte følgebrev til landsdommerne m. fl. om publikationen af det her behandlede brev.

saaledes er bleffuen dreffuen som det sig burde och vi naad. gjerne seer at bem. te Compagnie igien paa Fode kommer och samptlige Participanterne till beste vdi Verck settes, saa den ingenlunde kand fortsettes vden ny indleg aff en anseelig Capital, da effterdi vi nyligen er kommen vdi fuldkommen erfaring om bemt. Compagnies idt-zige tilstaand ville vi hermed alle och enhuer hafue advaret och tilkiendegifuet som bygge och bo vdi vort Land N och vdi forn. Ostindiske Compagnie participeret och noget indlagt hafue at de retter dieris leilighed effter enten vdi egen person eller ved dieris Fuldmectige inden Paaske førstkommendes møder vdi vor Kiøbsted Kiøbenhaffn till at beraadslage ved huad tienlige Middell samme Compagnie igien nogenledes kand hielpes och paa Fode bringes paa det at des Participanter icke alleeniste kand i Fremtiiden bekomme noget for huis de allerede der vdi lagt haffuer mens endochsaa hereffter kand fortrøstes paa nogen Gevinst for huis forlag som till samme Compagnie endnu vfeilbarligen behøfues. Mens saa frembt nogen aff forn. Compagnies forrige Participanter inden den Tiid som forschr.t staar icke vill tilkiendegiffue eller sig pro quota fremdeeles erklere till samme

vanschelig indfaldne Tidens Schyld icke saaledes er bleffuen dreffuen som det sig burde, och vi naadigst gjerne seer at bem. Compagnie igien paa Fode kommer, och samptlige Participanter til beste udi werch settes, huilchet ingenlunde kand schee, uden nye Indleg af en anseelig Capital. Da effterdi vi nyligen er kommen udi fuldkommen erfaring om bm. Compagnies itzige Tilstand, vilde vi hermed alle och enhuer haffe advaret och tilkiendegiffuitt som bygge och boe (udi vort Land N.) och udi forn. Ostindische Compagnie participerer och noget indlagt haffer at de retter deris Leylighed effter, sig inden Paasche førstkommendes at erklere, huad en huer til samme Compagnies Erholdelse agter at indlegge, huormed det igien kunde komme paa Foede. Mens saafremt nogen af forn. Compagnies forrige Participanter inden den Tid som forschreffuet staar icke vil tilkiende giffe, eller proquota fremdeeles erklere till samme Compagnies fornøden Hielp och assistance, daa haffer de sig det self at tilschriffe, om mand foraarsages dertil andre middel at søge. Huoreffter alle och enhuer som vedkommer, sig kand haffe at rette och for Schade at tage vare. Hafn. 26. Octob. 1655.

Ligesaadant Bref blef den 20.

Compagnies fornøden Hielp och Assistance, skall det andre i saadan ens sted effter begiering tillades i den forrige hans Sted der vdi at indlegge till Handelen at fort driffue och continuere och siden participere vdi huis hereffter vindes kand och den anden hereffter intet viidere for hans forrige indlagde quota hafue at prætere efftersom hand intet viidere for sin anpart der till vill contribuere, huor effter alle och enhuer som dette vedkommer sig kand hafue at rette och for skade at tage vare, d. Hafniæ 26. Octobris 1655.⁴⁹

December 1655 til Norge udgiffuitt. .⁵⁰

Hvorvidt disse rettelser skal opfattes som udtryk for kanslerens egen mening og vilje kan selvfølgelig ikke afgøres. Ændringernes konservative karakter kan måske tages som tegn på, at de har været inspireret fra adelig side, men det må betones, at brevet er gået ud med kongens underskrift og således i det mindste billigt af denne. I virkeligheden er kanslerens indflydelse på det daglige styre vanskelig at klarlægge. Man kan se, at udenrigsstyrelsen har hørt til hans arbejdsområde,⁵¹ og som i 1640'rne har han i 1650'rne især taget sig af kirkens og undervisningsvæsenets anliggender.⁵² Men ligesom man kan finde betegnelsen „efter kanslers befaling“ på sager af anden art f. ex. på en memorial af 17. maj 1651 til toldforvalteren angående adelens toldfrihed,⁵³ således ses Erik Krag at have givet ordre til udfærdigelse af breve i forbindelse med et mageskifte hvori bl. a. indgik patronatsretten og kronens højhed til Lime Kirke.⁵⁴

49. Conc. til Sjæll. Tegnelser 1655. 26. okt.

50. Sjællandske Registre 1651–56 fol. 701b f.

51. Danske Kancelli udenlandske afdeling. Koncepter og indlæg til instruxbog, hvor koncepterne til 1656 skyldes kansleren, hvorefter Erik Krag synes at have været ledende.

52. Der vil forhåbentlig i anden forbindelse blive lejlighed til at behandle centraladministrationen af kirke- og skolevæsenet i 17. årh.

53. Sjællandske Tegnelser 1651, 17. maj.

54. Koncept til Jyske Tegnelser 1654, 24. febr. jfr. Kronens Skøder II, s. 45.

Var grænserne mellem øverste sekretærs og kanslers arbejdsområde ikke altid faste under normale forhold, blev de naturligvis end mere udflydende, da kongen 1654–1655 forlod hovedstaden og for det meste tog ophold i Flensborg. 26. februar og endnu 12. marts 1654 er der i Sjællandske Tegnelser indført kongebreve dateret København, men samtidigt, ligeledes 12. marts, finder man tillige dateringen Glücksborg.⁵⁵ Dateringerne er fra nu af Glücksborg (d. v. s. Glückstadt) i marts, Flensborghus i april og første halvdel af maj, derpå Koldinghus, Dalum kloster, Kolding påny, Haderslev og atter Flensborghus fra 20. juli.

Hvad der formodentlig var påbegyndt som en kortere rejse blev på grund af den i forårets løb stadig stærkere pest i hovedstaden og andetsteds til en langvarig fraværelse. Allerede i april synes man at have indstillet sig herpå, som følgende oversigt over det administrative arbejde viser.

Antal expeditioner 1654	Sjællandske Tegnelser og Jyske Tegnelser	
Januar	49	16
Februar	51	16
Marts	13	6
April	38	32
Maj	35	18
Juni	36	26
Juli	41	31
August	33	20

14. maj havde kansleren fået ordre til med forderligste at begive sig til Kolding og sørge for at Kancelliet også flyttedes dertil,⁵⁶ og 25. november fik han at vide, at kongen var tilfreds med, at han indtil videre lod Danske Kancelli flytte til Odense, hvorhen kancelliherremændene skulle forskrives, for at de kunne forrette deres arbejde.⁵⁷

Medens kongen således havde sin kansler på afstand – de

55. Sådanne dobbeltdateringer træffes undertiden – også blandt originaler. Blandt originale missiver til rentemestrene (Danske Kanc. B 179) findes således flg. dateringer:
 3. januar 1655, Flensborg
 4. januar 1655, København
 5. januar 1655, Flensborg

I de fleste tilfælde er der sikkert blot tale om fejlskrivninger jfr. Chr. Bruun, Slaget paa Kolberger Heide, 1879, s. 117 note 1.

56. Sjællandske Tegnelser 1654, 14. maj.

57. Sst. 25. november.

kunne dog mødes i Kolding – havde han med sig sin øverste sekretær, der varetog de løbende administrative forretninger.

Gennem nogle få breve, der er i behold af en sikkert omfattende serie skrivelser fra Erik Krag til rigshofmester Joachim Gersdorf, får man et indtryk af forholdene.

28. marts fik Gersdorf at vide, at det mentes, at Englænderne ville „tentere“ noget i Sundet, hvorover kongen var temmelig perplex. Kongen havde forlenet Krag med Skivehus len, og Krag håbede ikke, at det fortrød hr. rigens hofmester, hans fornemme befordre og velynder. Om en tumult i Tøjhuset (af utilfredse arbejdere, der krævede deres betaling⁵⁸) havde kongen ønsket, at Gersdorf efter sin høje forstand skulle moderere de idømte straffe efter tidernes tilstand og fædrelandets bedste. Og brevet sluttede med nogle bemærkninger om noget engelsk prisegods.⁵⁹ 6. april hedder det, at Krag har erindret kongen, sådan som Gersdorf havde skrevet, om at hans nærværelse var fornøden i disse tider i kongeriget, og at kongen havde svaret, at påkom noget, hvad Gud måtte forbyde, skulle han ikke være langt borte, imidlertid kunne hr. rigens hofmester forse alting. Næsten hånligt hedder det til slut: Her præpareres både ballet og fyrværk til dronningens moders ankomst.⁶⁰

Disse breve viser utvetydigt, hvorledes kongen mundtligt og altså mindre bindende har meddelt sig via sin øverste sekretær. Ganske tilsvarende var fremgangsmåden, da grev Valdemar Christian, der ved en mellemmand søgte at indlede forhandlinger, mundtligt svarede gennem Krag.⁶¹ Hertil kom, at en lang række mindre vigtige sager som før afgjordes eller videreexpederedes ved kongens mundtlige resolution. Medens sådanne sager hidtil vistnok blot var blevet forsynet med en påskrift om hvilken resolution der var faldet, og i denne form enten tilbagegivet ansøgeren, der kunne anvende påskriften som dokumentation, eller videregivet til udtalelse, begyndte Erik Krag, sandsynligvis under opholdet i Sønderjylland, at føre dem til bogs.

De ekstrakt- og resolutionsprotokoller for tidsrummet 1653–1660, som nu findes i Danske Kancellis arkiv (med signaturen B 159) skyldes uden tvivl ønsket om under de ændrede forhold, som re-

58. Jfr. J. A. Fridericia, *Adelsvældens sidste Dage*, 1894, s. 189.

59. *Rigens hofmesters breve*.

60. Sst., de to sidste breve af 20. og 23. april forbigås, da de er af mindre interesse i denne sammenhæng.

61. S. Birket Smith, *Leonora Christina Grevinde Ulfeldts Historie* II, 1881, s. LXXXVI.

sidensens forlægning til Flensborg betød, at have et overblik over de sager, der ikke ellers ville efterlade sig spor i Kancelliet. At kong Frederik i modsætning til sin fader ikke gerne meddelte sig skriftligt, kan muligvis også have været en medvirkende årsag. At disse syv små bind skyldes Erik Krags initiativ fremgår umiddelbart af deres indhold, der nøje svarer til de påtegninger om de kongelige resolutioner, som øverste sekretær plejede at gøre. Bøgerne er ført af skrivere, men Erik Krag har selv skrevet nogle af registrene.

Som eksempler kan anføres følgende resolutioner:

1653, 28. december, ansøgning om hjælp fra Niels Mortensen Taasted af Tisted, der havde fået noget gods konfiskeret af en toldbetjent i Ålborg, idet skipperen mod ordre var gået til Lübeck. Resolutionen lød, at supplikanten måtte søge skipperen.

1654, 4. januar, ansøgning fra Gabriel Gomez om 22. 660 rd. i betaling for våben af subsidiepengene eller ved anden assignation. Resolution: Bevilges; rentemestrene skal gøre likvidation og accord, hvorpå han siden kan søge kongelig konfirmation.

1654, 6. januar, renteskriver Peder Nielsen søger ridefogeds bestilling i Hald len på livstid. Resolution: Han skal søge lensmanden, eftersom denne råder for selv at antage tjenere til det, han selv skal svare til.

1654, 18. september, en ansøgning om ægteskab i forbudte led. Resolution: Kongen vil resolve, når Gud vil, han kommer udi riget igen.⁶²

1655, 28. februar, klage fra Carsten Wulff i Nyborg over at være blevet pantet af borgmestre og råd for borglejpenge trods sine privilegier. Resolution: Kongen ønsker magistratens erklæring.⁶³

1656, 25. september, på Niels Mortensen Kieldtrings (sic) dom. Resolution: Kongen har benådet ham på livet, dog skal han på livstid arbejde i jern i Frederiksodde.

1656, 24. september, Henrik Sloman, Lorens Pohlmanns tjener af Hamborg; ansøgning om betaling af 2.000 rd. Resolution: Når rigens middel kan tilstrække, skal supplikanten bekomme sin betaling.

62. Ansøgningen er dateret 5. juli 1654, den ved resolutionen nødvendiggjorte nye ansøgning bærer datoen 24. oktober 1655, og den endelige expedition skete 2. december s. å., Sjællandske Registerne anf. dato med indlæg.

63. Jfr. Fynske Tegnelser 1655, 26. juli.

Det er uden videre klart, at indførelsen af resolutionsprotokollerne, der vistnok rettest må opfattes som en del af Erik Krag's embedsarkiv,⁶⁴ betød et meget stort fremskridt. Ganske vist er det også herefter muligt at finde expeditioner fra Kancelliet (ikke blot i dettes egenskab af sekretariat for Rentekammeret), som ikke er blevet bogført.⁶⁵ Men det var først nu, det var muligt at få overblik over de i Danske Kancelli behandlede sager.

Året 1660 anses som bekendt for at betegne et af de store og skarpe skel i dansk historie, ikke mindst i administrationshistorisk henseende. Billedet af forholdene i „Adelsvældens sidste dage“ tegner sig temmeligt trøstesløst. De hastigt skiftende kancellijunkere formåede ikke at danne nogen fast tradition for etaten. Førelsen af protokollerne kom længere og længere bagud. Kun Pantebogen (!) er blevet holdt komplet. Det hele, skriver Knud Fabricius,⁶⁶ var åbenbart ved at falde fra hinanden; også et vidnesbyrd om hvorledes adelsmagten smuldrede hen af sig selv i den sidste tid før 1660.

Nu var indførelsen af kongebrevene i Registre og Tegnelse som bekendt et afsluttende og for selve expeditionen uvigtigt led i sagsbehandlingen, og således ikke velegnet som kriterium for administrationens effektivitet. Dernæst tyder det i det foregående anførte ikke på, at 1650'erne har været nogen forfaldstid for Kancelliet – tværtimod. Det viser sig da også ved et nøjere eftersyn, at den dystre skildring i sidste instans skyldes den skildring af Kancelliets historie, som tilskrives Niels Slange,⁶⁷ en skildring der i hovedsagen må karakteriseres som både overfladisk og misvisende.⁶⁸ Som V. A. Secher, der i øvrigt holdt sig til Slange,⁶⁹ bemærkede, stod det ikke så galt til med førelsen af Registre

64. Under 6. april 1654 er indført en attest, der åbenbart er blevet udstedt af øverste sekretær personligt: Johan Stichmand gav jeg efter hans begæring sådan resolution. – P. A. Heiberg har i sin siddelregistratur ingen oplysninger om proveniens, indbindingen i kasserede pergamentsbreve fra Kancelliet tyder dog på at bindene alle deres dage har befundet sig der.

65. På en ansøgning, der findes blandt Danske Kancellis henlagte sager, ang. en plads i Vartov for en vanfør har Erik Krag skrevet: Herom behøver jeg (udhævet her) priorens erklæring i Vartov, om hans majestæt råder for den specificerede seng eller hvorledes. Kancelliet for Kbh. Slot 4. marts 1656. Erklæringen, der fremkom den følgende dag, oplyste, at der ingen ledige senge fandtes, og sagen er sikkert standset hermed.

66. Den danske Centraladministration udgivet i Anledning af den danske Kancellibygning 200 Aars Dag, red. af Aage Sachs, 1921, s. 121 jfr. 137.

67. (Suhm) Nye Samlinger til den danske Historie I, 1792, s. 1–28.

68. På den anden side er det vanskeligt i alle tilfælde at modsige Slange, når han hævder, at kancellijunkerne næppe vidste at skrive en god bogstav.

69. Vejledende Arkivregistraturer I, 1886, s. 74.

og Tegnelser. Og som allerede nævnt viser bevarede lister, at der blev holdt opsyn med arbejdet, og en fortegnelse over hvor vidt arbejdet var nået siden hr. kansler det sidst efterså, nemlig fra nyårsdag 1656 og til pinsedag næstefter,⁷⁰ giver dette billede:

Sjælland

Niels Kruse: Registranten er i to bøger, i den første har Niels Kruse⁷¹ registreret fra 6. maj 1651 til 6. juni; er 1 måneds kopi.

Hans Oldeland; siden har H. O.⁷² bekommet bogen og registreret fra 6. juni 1651 til den sidste februar 1652; er 9 måneders kopier.

Niels Kruse; har derefter anfanget på det års kopier nemlig 1653, som siden skal indbindes i samme bog, fra 1. januar til først i marts; er 2 måneder.

Otte Friis; den anden bog Sjællandske Registre anfanget 1654⁷³ og registreret indtil novembers begyndelse 1655 er 1 år, 10 måneders kopier.

Hartvig Kaas; Tegnelser fra sidst i oktober 1653 til enden på 1654; er ungefær 1 år og 2 måneder kopier og det vidtløftigste.⁷⁴

Jens Juel; derefter har J. J. registreret Sjællandske Tegnelser fra begyndelsen på 1655 og indtil 6. september; er 8 måneders kopier, dog hel vidtløftigt.

Jylland

Jacob Rodsteen; Registre registreret fra juni 1651 til 9. december 1654; er 3 år og 5 måneder.

Hartvig Kaas; Tegnelser registreret fra begyndelsen på 1653 til 12. april 1655; er 2 år og 3 måneder.

70. Arkivvæsenets arkiv, Ældste efterretninger om Rigsarkivet - 1660.

71. Jfr. Sjællandske Registre 1651-56 fol. 1.

72. Jfr. sst. fol. 102 b. hvor der ved et brev af 6. juni 1651 er noteret: Hans Oldelands skrift 15. april 1656.

73. Jfr. Sjællandske Registre 1651-56 fol. 473. hvor der ved 1. januar 1654 er noteret: Otte Frises skrift. 20. februar 1656.

74. Jfr. Sjællandske Tegnelser 1651-53 fol. 471. hvor der ved 3. januar 1653 er noteret: Hartvig Kaas' skrift 8. juni 1655. og Sjællandske Tegnelser 1654-56 fol. 1, hvor der ved 1. januar 1654 er noteret: Hartvig Kaasis skrift 4. februar 1656.

Skåne

Niels Friis; Registranterne fra begyndelsen på 1650 til juni 1651, som dog ikke er meget vidtløftigt værk; er 1 år 5 måneder. Alexander Grubbe; Tegnelser fra sidst i september til nærværende tid; 3 år 7 måneder.

Fyen

Knud Urne; Registranterne fra 5. november 1653 til nærværende tid; er 2 år 7 måneder.

Og; Tegnelser fra juni 1654 til denne tid.

Dog er det fynske dont ikkun kort.

Smålandene

Jens Juel; Registranterne registreret fra begyndelsen på 1655 og til samme års ende; er 1 års kopi.

Og; Tegnelser fra juni 1651 og til enden på 1655; er 1½ års kopier(!), og er det smålandske dont ikkun ganske ringe.

Tvært imod de Slangeske påstande ser det således ud til, at man 1656 var godt på vej til at få afviklet den restance, hvortil vel ikke mindst kongens ophold i Flensborg havde bidraget.

Sammenfatter man de her vundne resultater, må det erkendes, at hvad Danske Kancelli angik, var den arv, som adelsvælden efterlod trods alt værd at vedgå. Det gjorde enevælden også, for så vidt som Erik Krag en årrække efter 1660 forblev på sin post og fortsatte sit arbejde.

